

Utjecaj geografskih obilježja prostora na kulturne prakse stanovništva - primjer mirila na području južnog Velebita

Škarica, Ana

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:903727>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-03**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zadru
Odjel za geografiju

Diplomski sveučilišni studij geografije - nastavnički smjer (dvopredmetni)

Ana Škarica

**Utjecaj geografskih obilježja prostora na kulturne
prakse stanovništva - primjer *mirila* na području
južnog Velebita**

Diplomski rad

Zadar, 2021.

Sveučilište u Zadru

Odjel za geografiju

Diplomski sveučilišni studij geografije - nastavnički smjer (dvopredmetni)

Utjecaj geografskih obilježja prostora na kulturne prakse stanovništva
- primjer *mirila* na području južnog Velebita

Diplomski rad

Student:
Ana Škarica

Mentor:
izv. prof. dr. sc. Lena Mirošević

Zadar, 2021.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Ana Škarica**,

ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Utjecaj geografskih obilježja prostora na kulturne prakse stanovništva – primjer mirila na području južnog Velebita**, rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Nijedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 17.03.2021.

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA

Sveučilište u Zadru

Diplomski rad

Odjel za geografiju

Utjecaj geografskih obilježja prostora na kulturne prakse stanovništva - primjer *mirila* na području južnog Velebita

Ana Škarica

Geografska obilježja južnovelebitskog prostora, prije svega reljefne i klimatske karakteristike, bitno su utjecala na kulturne prakse stanovništva sjevernodalmatinskog područja. Obzirom na visinsku razliku, južni Velebit obilježava prisutnost mediteranske klime u nižim predjelima te planinske na njegovim najvišim dijelovima. Takva klimatska podijeljenost daje idealne preduvjete pri bavljenju stanovništva polunomadskim, transhumantnim stočarstvom. Poseban osvrt ovog rada usmjeren je na *mirila*, kulturnu ostavštinu planinskih stočara. *Mirila* su kamene konstrukcije koje su izrađivane kao dio posmrtnog rituala. Metodom terenskog istraživanja utvrđene su lokacije ovdašnjih *mirila*, kao i lokacije pastirskih stanova i mjesih groblja, gdje su se umrli pokapali. Tako je dobiven uvid u prostorni razmještaj istih, kao i uvid u životne navike velebitskih stočara koja se do modernih današnjih vremena nisu bitno promijenila. Proučavanjem odgovarajuće literature, simbolička značenja uklesana na *mirilima* dovedena su u neupitnu povezanost s različitim religijama koje su se kroz prošlost izmjenjivale na južnovelebitskom prostoru.

Ključne riječi: južni Velebit, *mirila*, simbolika, stočarstvo, pastirski stanovi

Rad sadrži: 66 stranica, 38 grafičkih priloga, 34 bibliografske reference; izvornik na hrvatskom jeziku

Mentor: izv. prof. dr. sc. Lena Mirošević

Povjerenstvo: izv. prof. dr. sc. Lena Mirošević (članica), prof. dr. sc. Dražen Perica (predsjednik povjerenstva), doc. dr. sc. Ante Blaće (član), doc. dr. sc. Branimir Vukosav (zamjenski član)

BASIC DOCUMENTATION CARD

University of Zadar

Graduation Thesis

Department of Geography

Influence of geographical characteristics of a region on the population's cultural practices –
an example of *mirila* in the southern Velebit region

Ana Škarica

The geographical characteristics of the southern Velebit region, especially its relief and climatic characteristics, have largely influenced the population's cultural practices of the northern Dalmatian region. Considering altitude differences, southern Velebit is characterized by a Mediterranean climate in lower areas and highland climate in its highest areas. Such climate division provides ideal prerequisites for the population to engage in semi – nomadic, transhumance cattle breeding. The paper focuses on *mirila*, a cultural heritage of mountain cattle breeders. *Mirila* are stone constructions made as a part of posthumous rituals. The locations of *mirila*, as well as the locations of shepherds' huts and local cemeteries where the deceased were buried, have been established using a field research method. In this way, an insight into the spacial layout was given, along with an insight into the life habits of the Velebit cattlemen which haven't changed much until today's modern age. By investigating relevant literature, symbolic meanings carved onto *mirila* have been undeniably connected with different religions which have interchanged throughout the history in the southern Velebit region.

Keywords: southern Velebit, *mirila*, symbolism, cattle breeding, shepherds' huts

Thesis includes: 66 pages, 38 figures, 34 references; original in Croatian

Supervisor: Lena Mirošević, PhD Assistant Professor

Reviewers: Lena Mirošević, PhD Assistant Professor (member), Dražen Perica, PhD, Full Professor (president), Ante Blaće, PhD, Associate Professor (member), Branimir Vukosav, PhD, Associate Professor (substitute member)

Sadržaj

1. Uvod.....	2
1.1. Objekt i ciljevi istraživanja.....	3
1.2. Hipoteze	3
1.3. Svrha istraživanja	3
1.4. Metodologija	4
2. Prethodna istraživanja	5
3. Prostorni obuhvat istraživanog područja.....	7
4. Povijesni pregled naseljavanja južnog Velebita.....	9
4.1. Pojava prvotnih prapovijesnih ljudskih zajednica.....	9
4.2. Počeci stočarstva i prve borbe za prevlast nad teritorijem	10
4.3. Dolazak južnoslavenskih zajednica i formiranje termina „Vlasi“	11
4.4. Proboj Turaka - egzodus južnovelebitskog stanovništva	12
4.5. Procesi deagrarizacije i deruralizacije stanovništva južnog Velebita kao rezultat modernizacije društva	14
4.6. Analiza demografskog kretanja stanovništva promatranog područja	16
5. Utjecaj geomorfoloških osobitosti južnog Velebita na nekadašnji način života stanovništva južnog Velebita	18
6. <i>Mirila</i> kao pokazatelj nekadašnjeg načina života velebitskih stanovnika.....	21
6.1. Osnovne značajke i definicija	21
6.2. Običaj postavljanja <i>mirila</i>	22
6.3. Položaj i orijentiranost <i>mirila</i>	24
6.4. Arhitektonska umjetnost velebitskih majstora izražena na <i>mirilima</i>	24

6.5. Predaje pastirskih nomada uklopljene u velebitski prostor	25
6.6. Simboličke i epigrafske značajke <i>mirila</i>	26
6.6.1. Simboli i likovni prikazi	26
6.6.2. Epigrafske značajke <i>mirila</i>	32
7. Pregled <i>mirila</i> po naseljima promatranog područja	36
7.1. <i>Mirila</i> na području Jasenica	36
7.2. <i>Mirila</i> na području Modriča	38
7.3. <i>Mirila</i> na području Selina	42
7.4. <i>Mirila</i> na području Starigrada Paklenice	44
7.5. <i>Mirila</i> na području Tribnja	50
8. Zaključak	57
Izvori i literatura	60
Literatura	62
Sažetak	65
Summary	66

1. Uvod

Iako dokumentirana, znanstvena istraživanja Velebita i života na njemu traju oko dva stoljeća, ljudska vrsta i Velebit imaju puno dulju povezanost koja seže sve do samih početaka ljudske civilizacije. Najstariji pisani dokazi o djelovanju čovjeka na Velebitu datiraju još iz rimskog doba, o čemu svjedoči postojanje „Pisanog kamena“, (Pelivan, 1999.) smještenog u blizini izvora Begovača na području sjevernog Velebita. „Pisani kamen“ je najstariji epigrafski spomenik koji je nastao u razdoblju između 1. i 4. stoljeća kao oblik ugovora između japodskih etničkih zajednica o pristupu izvoru.

Velebit, kao planinski masiv Dinarsko - gorskog sustava, svojim pravcem pružanja sjeverozapad - jugoistok, dužinom od oko 145 km te širinom od 10 do 30 km, zauzima površinu od oko 2200 četvornih kilometara (Pelivan, 2003.). Predstavlja najveću planinu u Hrvatskoj, sa brojnim reljefnim i morfološkim (ponikve, doline, vrhovi), speleološkim (špilje, jame), te hidrološkim posebnostima (potoci, jezera), ali i velikim brojem biljnih i životinjskih vrsta. Kao takav tijekom povijesti osiguravao je, a i danas osigurava prirodne preduvjete za izradu nastambi, zaštitu i opstanak čovjeka tisućama godina. Zbog prirodne izoliranosti, može se reći kako za ovo gorsko područje vrijede zasebne zakonitosti. Tako je geografska izoliranost utjecala i na socijalnu (ne) izloženost zajednica tijekom prošlosti, to jest vanjski utjecaji nisu intenzivno utjecali na civilizacijske tekovine stanovništva ovog kraja. Kao posljedica toga običaji su se znatno dulje zadržali kroz povijest, a neki i do danas te se može reći da se način života vrlo sporo mijenjao. Kroz tu prizmu može se promatrati i fenomen *mirila*. *Mirila*, na prvi pogled imaju izgled običnih grobova, međutim to su materijalni tragovi nekadašnjeg običaja koji je bio prisutan uz obred pokapanja.

Lokalno stočarsko stanovništvo koje je živjelo u planinskim zaseocima bilo je primorano na sezonsko migriranje zbog ispaše stoke. Ovisno o godišnjem dobu i potrebama vezanih uz stočarstvo, stanovništvo ovih predjela bilo je primorano seliti se u krajeve viših nadmorskih visina te ondje graditi ljetne nastambe, dok bi se u zimskim razdobljima vraćali u svoja stalna obitavališta. Pri takvim sezonskim migracijama često su se događale smrti daleko od crkve i groblja te bi se tijelo pokojnika nosilo na daleki put nepristupačnim strmim stazama do najbližeg mjesta pokapanja. Naporan i nezahvalan put kroz krški teren je zahtijevao odmor pogrebne povorke koji se odvijao na točno predviđenim mjestima. Upravo na tim mjestima odmaranja nastaju *mirila*, gdje bi se kao što i sam naziv govori mjerila duljina pokojnikova tijela polaganjem kamenja. Tijelo bi se, tradicionalno, položilo na tlo gdje je predviđena

izrada *mirila*, te bi se prvenstveno postavila samo dva kamena, jedan iznad glave i jedan ispod nogu. Naknadno se prostor između postavljenih kamena popunjavao ravnim kamenim pločama kako bi se u potpunosti formiralo *mirilo* pokojnika. Ostatke ovakvih nekadašnjih običaja danas nalazimo diljem srednjeg i južnog Velebita, ali prema relativno novijim istraživanjima brojne inačice ovog običaja prisutne su i izvan ovog područja: Finska, Švedska, Švicarska, Slovenija, Srbija i dr. (Katić, 2012.).

1.1. Objekt i ciljevi istraživanja

Objekt istraživanja ovog diplomskog rada su *mirila* na području južnog Velebita.

Cilj istraživanja je analiza prostornog rasporeda privremenih i stalnih mjesta boravišta lokalnog stanovništva u kontekstu prirodno geografskih značajki promatranog prostora. Nadalje, cilj je utvrditi korelaciju između prirodnih i društvenih osobitosti južnog Velebita, kao čimbenika pri formiranju tradicije stanovništva i njihove povezanosti s nekadašnjim običajima, s posebnim naglaskom na uzroke nastanka i razmještaj *mirila* kao kulturnog fenomena.

1.2. Hipoteze

Na temelju istraživanja mogu se postaviti sljedeće hipoteze:

H1: životne navike stanovništva južnovelebitskih zaseoka tijekom prošlosti su se mijenjale malo ili gotovo nikako bez obzira na vanjske utjecaje.

H2: arhitektonska umjetnost prikazana na *mirilima* predstavlja fuziju liburnskih, staroslavenskih, kršćanskih i naposljetku vlaških religioznih elemenata i mitologija.

H3: *mirila* su s obzirom na geografski položaj smještene na približno polovici puta između tadašnjeg trenutnog boravišta pokojnika i mjesta pokapanja.

1.3. Svrha istraživanja

Temeljna svrha istraživanja je doprinijeti dosadašnjim spoznajama o *mirilima*. Prije svega, namjera je proširiti znanja s etnološkog i antropološkog aspekta uz odgovarajuću interpretaciju utemeljenu na postojećim i vlastitim istraživanjima. Također, svrha rada je inkorporirati geografske prostorne čimbenike u širu sliku spoznaje kulturološkog fenomena.

1.4. Metodologija

Pri obradi teme ovog rada korištene su različite metode istraživanja kako bi se pokušali ostvariti što kvalitetniji i točniji rezultati. Za prikaz povijesti naseljenosti, te shvaćanja i otkrivanja značenja simbolike na mirilima analizirana je dostupna literatura.

Terenskim radom na prostoru promatranog područja prikupljeni su podaci o lokacijama *mirila* i planinskih zaseoka, fotografije lokaliteta te bilješke deskriptivnih karakteristika lokaliteta i okolnog područja. Izrada tematskih karata obuhvaćenog područja ostvarena je pomoću programa ArcMap 10.1, a lokacije i prostorni razmještaj točaka relevantnih za obradu teme dobiven je na nekoliko različitih načina kombiniranih sa generalnim korištenjem dostupne stručne i znanstvene literature. Za lokacije *mirila* dio lokacija je prikupljen mobilnim GPS - om uz geokodiranje, a dio pomoću ostalih dostupnih izvora (Turističko - planinarski zemljovid NP Paklenica (2014.), Smandove planinarske karte južni Velebit I (2018.) i III (2018.) te karta Nacionalnog parka Paklenica (2015.)). Podatci o lokacijama planinskih zaseoka Velebita na promatranom području prikupljeni su najvećim dijelom pomoću mobilnog GPS - a uz geokodiranje te uz pomoć deskripcija i fotografskih prikaza iz postojeće literature (Lemić, 2013.), a korišteni su i internetski besplatni, dostupni GIS podaci (open source). Dio podataka je preuzet sa stranice *Geofabrik* (izvor besplatnih skupova GIS podataka za teritorij čitave Hrvatske). Definiranje pastirskih putova, budući da ne postoje navedene rute u GIS formatu, bilo je potrebno samostalno ih iscrtati, a podatci su prikupljeni terenskim radom, sa *Geofabrik - a* te uz pomoć već spomenutih karata.

Prilikom izrade tematskih karata sa prikazima zaseoka, *mirila* i putova korištena je i Hrvatska osnovna karta (1954. - 2009.), a za potrebe vizualizacije i izrade svih karata korišten je besplatno dostupan globalni digitalni model reljefa EU - DEM, u prostornoj rezoluciji od 25 m. Teškoće pri izradi zadavali su nazivi toponima zaseoka i *mirila*, jer je primjećeno kako se u različitim izvorima razlikuju nazivlja samih zaseoka i lokaliteta *mirila*.

2. Prethodna istraživanja

Fenomen *mirila* do sedamdesetih godina prošlog stoljeća je, znanstveno gledajući, gotovo u potpunosti bio neistražen, te se može reći da nije još uvijek privukao dovoljno široku pozornost znanstvene zajednice. Pionirski rad o *mirilima* je iz 1961. godine etnologa M. Gavazzia koji je napisao studiju o pogrebnim počivalima velebitskog stanovništva te običaj usporedio sa sličnim pogrebnim ritualima drugih europskih zemalja u kojima se pojavljuju. Prva sustavna istraživanja vezana uz ovu tematiku mogu se pripisati arheologu i konzervatoru Anti Glavičiću. Krajem sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća započeo je s povijesno - arheološkim istraživanjima *mirila* čitavog Velebita te ih objedinio u svom djelu iz 1981. godine, *Mirila i počivala na Velebitu*.

Ekspedicija profesora Glavičića privukla je pozornost i Mirjane Trošelj, povijesničarke umjetnosti, koja se nakon suradnje sa Glavičićem okreće samostalnom istraživanju i proučavanju južnovelebitskih *mirila* sa etnološkog aspekta. Tako nastaju njeni znanstveni radovi: *Ukrasi i simboli na južnovelebitskim mirilima na području Starigrada - Paklenice* (1982.), *Ukrasi i simboli na južnovelebitskim mirilima na području Selina* (1984.), *Osvrt na neke osobitosti mirila na Velebitu* (1992.), *Prilog istraživanju velebitskih mirila* (1992.), *Natpisi i likovni prikazi na velebitskim mirilima* (2010.), *Mitske predaje i legende južnovelebitskog Podgorja* (2011.), *Južnovelebitska mirila - od istraživanja profesora Ante Glavičića do danas* (2013.), *Prilog proučavanju ikonografskog motiva stabla svijeta/ života na mirilima južnog Velebita* (2017.). Mirjana Trošelj je svojim djelima do danas sigurno najviše doprinjela cjelokupnom saznanju o čitavoj fenomenologiji *mirila* južnog Velebita. Svoje djelovanje započela je zapisivanjem predaja velebitskog stanovništva vezanih uz ovaj pogrebni običaj, nakon čega je terenskim radom obišla lokalitete te ih dokumentirala, a potom i detaljno analizirala. Proučavajući natpise, simbole i likovne prikaze na *mirilima*, pokušala je razjasniti povijesno i religijsko značenje istih te tako uvelike pridonijela uvrštavanju *mirila* u nematerijalnu kulturnu baštinu 2007. godine.

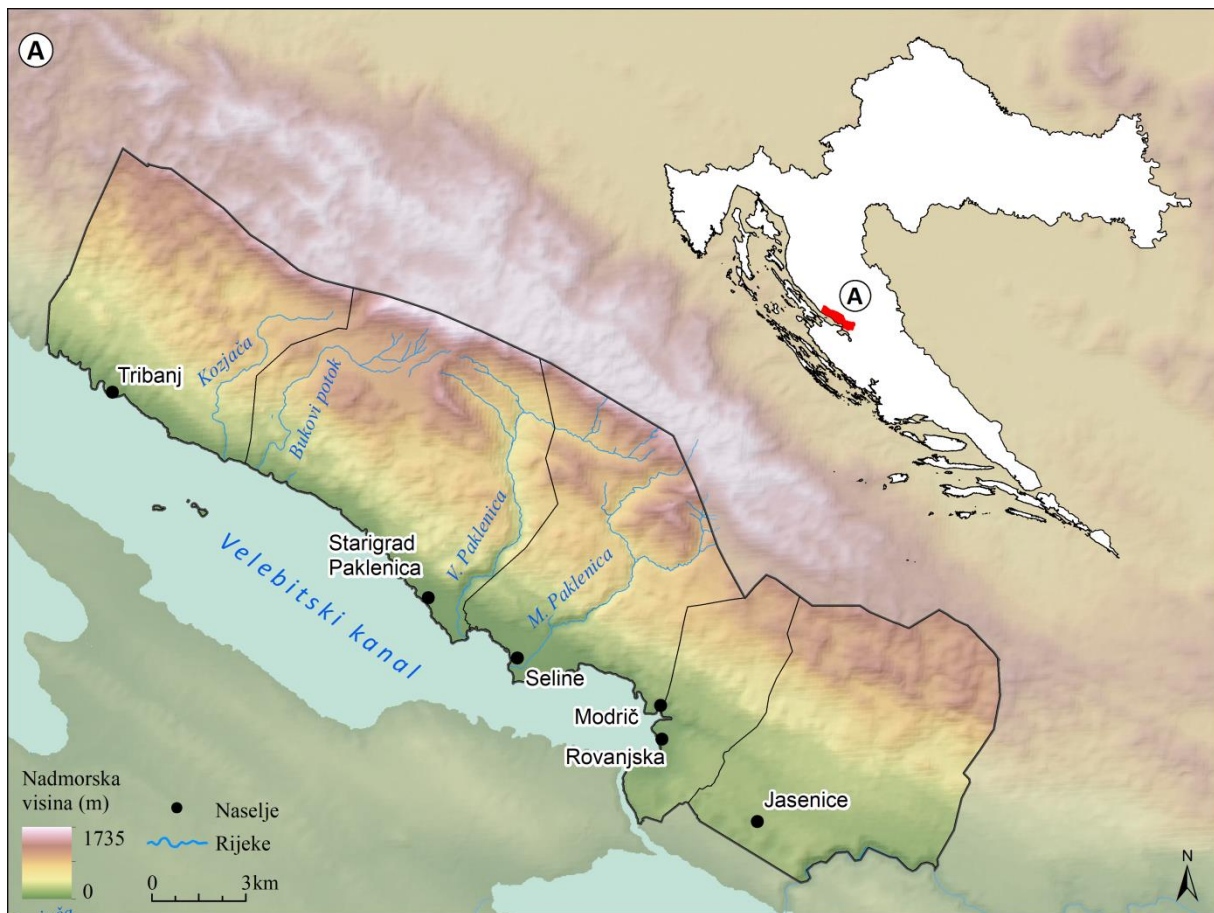
Već je i sam arheolog A. Glavičić na samom početku otkrivanja *mirila* kao zasebnog fenomena istaknuo važnost interdisciplinarnog pristupa proučavanju ove tematike, što se naknadno donekle i ostvarilo, o čemu danas svjedoče objavljeni radovi čiji su temelj *mirila*, ali sa različitih aspekata proučavanja. Umjetnik Josip Zanki tako je napisao tekstove o *mirilima* i oživio drevni ritual izvedbom performansa, a sve dokumentirao knjigom *Mirila*

(2001. - 2008.). Arheolog Andrej Pleterski u suradnji sa kulturnim antropologom Goranom Pavelom Šantekom sa ljubljanskog instituta za arheologiju, zajedničkim radom izdali su monografiju *Mirila. Kulturni fenomen* (2010.). te tako pridonijeli boljem razumijevanju značenja južnovelebitskih *mirila*. Sa arheološkog aspekta svoj osvrt na *mirila* dala je i Aleksandra Faber u svom radu *Život velebitskog stočara i njegov odnos prema smrti, razmatranja uz mirila* (1995.). Mirko Valentić osvrnuo se na istraživanje jedinstvene pogrebne tradicije sa povijesnog aspekta u svom djelu *Velebitska mirila u istraživanju Ante Glavičića i drugih te nekoliko teza o narodu kojem pripadaju velebitska mirila zajedno s njihovim dvovjerjem* (2013.). Godine 2013. grupa autora (Koraljka Jurčec Kos, Mirjana Trošelj, Tomo Vinšćak i Josip Zanki) objavila je djelo *Mirila: nematerijalna kulturna baština*, gdje su sabrana razna stajališta o tematici *mirila*, a u kojem se, uz navedene, nalaze i osvrti Martine Dubolnić Glavan, Maria Katića te Andreja Pleterskog. Martina Dubolnić Glavan također je 2010. godine izradila elaborat pod nazivom *Tradicijska baština južnog Velebita: lokaliteti mirila na prostoru općine Starigrad Paklenica i Nacionalnog parka Paklenica*. U njemu je sažet pregled arheološkog terenskog istraživanja na prostoru općine Starigrad Paklenica te su tako dokumentirani materijalni ostatci 25 lokaliteta *mirila*. U sagledavanju *mirila* sa etnološko - antropološkog aspekta ističe se Mario Katić sa svojim djelima *Prilog istraživanju običaja obilježavanja mjesta odmaranja s pokojnikom* (2012.) te *Smrt u dalmatinskom zaleđu: Mirila od rituala do teatra* (2017.), a zajedno s Lenom Mirošević i Josipom Faričićem napisao je i članak *Sacred Records in the Landscape: The Mirila of the Dalmatian Hinterland* (2016.).

Osim navedenih, valja istaknuti i nekoliko autora čija djela nisu primarno posvećena *mirilima*, ali su dijelom vezana uz njih te su tako ujedno i proširila znanja o njima, kao što su radovi A. Bušljete *Deruralizacija južnog Velebita - aspekti života velebitskih Podgoraca u prvoj polkovini XX. stoljeća*, 2010., V. Belaja *Tradicijsko planinsko stočarstvo na Velebitu i bunjevačka etnogeneza*, 2004. i A. Rukavine *Privreda ličke i primorske strane Velebita*, 1970.

3. Prostorni obuhvat istraživanog područja

Promatrajući cjelokupnu kompleksnu strukturu čitavog Velebita, zbog svoje prostorne raznolikosti koja se kreće od sjeverozapada (prijevoj Vratnik) do krajnjeg jugoistoka (izvor rijeke Zrmanje), geografski se dijeli na sjeverni, srednji, južni i jugoistočni dio. Južni Velebit je zasebna homogena cjelina koja se prostire od Baških Oštarija na cesti Gospić - Karlobag do prijevaja Mali Alan na cesti Lovinac - Obrovac (URL 1). Tako, prostorni obuhvat istraživanja prostornog rasporeda *mirila* podrazumijeva sljedeća primorska naselja podvelebitskog kanala: Tribanj, Starigrad Paklenica, Seline, zaseok Modrič, Jasenice s njihovim zaobalnim, to jest planinskim prostorom (Slika 1.).

Slika 1. Prostorni obuhvat istraživanja

Izvor: izrađeno na temelju: središnji registar prostornih jedinica (SRPJ), EU-DEM, Geofabrik

Navedena naselja Zadarske županije teritorijalno se nalaze u sklopu dvije općine. Općini Starigrad pripadaju naselja Tribanj, Starigrad Paklenica te Seline, a općini Jasenice pripada istoimeno naselje.

Pri ovakvoj podjeli posebnu pozornost privlači Modrič zbog teritorijalnog ustroja. Naime, za Modrič je karakteristično da se njegov južni dio administrativno vodi pod općinom Jasenice, odnosno mjesni odbor Rovanjaska. Što se tiče njegovog sjevernog dijela, on je pripojen općini Starigrad, točnije mjesnom odboru Seline. Administrativno - katastarska granica koja se vidi na slici 1. prolazi dijelom kroz naselje Seline te stvara razdiobu između ta dva naselja. Takva podjela se reflektira i na podjelu stanovništva Modriča na dvije župe, pri čemu sjeverni dio gravitira groblju u Selinama, dok je stanovništvo južnog dijela svoje umrle pokapalo na groblju u Rovanjskoj. Prema tome, mjesto pokapanja ovisilo bi o udaljenosti nastambi ili ljetnih stanova od samog groblja. Ovakva raspodjela stanovništva na dvije župe vjerojatno je dodatno utjecalo na dvojnu razdiobu Modriča

4. Povijesni pregled naseljavanja južnog Velebita

Unatoč negostoljubivom terenu te nepogodnim uvjetima za život koje otkriva područje koje se prostire dužinom južnog Velebita, osobito primorske strane, ostaci prisustva nekadašnjeg života potvrdili su naseljenost tog kraja još od vremena mezolitika. O konkretnim vremenskim odrednicama koje se odnose na početke naseljavanja može se govoriti na temelju arheoloških nalaza kojima je navedeno istraživano područje bogato. Prvotni stanovnici svakako su pri naseljavanju ovog krškog i teško dostupnog kraja birali područja najprivlačnija za život i tadašnje potrebe, a to su blizina izvora ili dijelovi pogodni za zaklonjenost od prirodnih nepogoda. Uzimajući u obzir prapovijesno razdoblje, izmjenu glacijalnih i periglacialnih razdoblja, struktura Velebita bitno se mijenjala te samim tim uvelike utjecala na pogodnost ili nepogodnost pojedinih dijelova za život. O izgledu prostora u određenom vremenskom razdoblju ne može se govoriti bez međuovisnosti geoloških, pedoloških i klimatoloških odrednica istog.

4.1. Pojava prvotnih prapovijesnih ljudskih zajednica

Prvotni oblici nastambi južnovelebitskog područja koje su koristili nomadi predstavljali su brojni podzemni krški oblici, odnosno špilje, iz kojih potječu najraniji utvrđeni i dokumentirani nalazi, odnosno dokazi naseljenosti, iz doba mezolitika (Dubolnić, 2006.).

Razdoblje neolitika koje se nastavlja na mezolitik sa početkom od šest tisuća godina prije Krista, sa sobom donosi bitne promjene nastale u načinu života ovih prapovijesnih zajednica. Prvu revoluciju u povijesti čovječanstva s obzirom na način organizacije života i pronalazak resursa potrebnih za preživljavanje, *neolitsku revoluciju*, karakterizira postupno napuštanje lovno - sakupljačkog te istovremeni prelazak u sjedilački način života. Vezano uz velebitski prostor, može se razlučiti nekoliko bitnih činjenica vezanih za potrebu ovakvog preokreta. Za početak, novonastali klimatski uvjeti nakon oledbe, sa povećanom vlagom i učestalijim kišama te nižim temperaturama otvaraju mogućnost vlastite proizvodnje hrane te okretanje poljoprivredi i uzgoju životinja za vlastite svrhe. Osim toga, povećana gustoća naseljenosti vrlo vjerojatno je kao ishod imala pojavu gladi uslijed iscrpljenosti tadašnjih resursa (Vujatović, 2011.). Upravo ovdje, kako se zaključuje, postavljeni su temelji za početak života pastira i velebitskih stočara koji se održao čak i do modernih današnjih doba.

4.2. Početci stočarstva i prve borbe za prevlast nad teritorijem

Prostor južnog Velebita geografski pripada velikom gorskom sustavu, Dinarskom gorju, za koje je karakteristično transhumantno stočarstvo pa tako nije neobično da velebitsko stočarenje predstavlja dio čitavog dinarskog oblika nomadskog stočarstva (Belaj, 2004.). Postojanje više različitih etničkih zajednica na istom prostoru iz antičkog razdoblja, Liburna, koji su imali prevlast nad primorjem i Japoda, koji su naseljavali Liku i čitavo velebitsko zaleđe, naseljenih na ovim prostorima, zahtijevalo je postavljanje određenih pravnih definicija koje su uvjetovale početak stočarstva na Velebitu kao nastanak dogovora između svih obližnjih tadašnjih etničkih zajednica. Unatoč povremenim napadima japodske zajednice prema moru, može se reći da je podvelebitsko primorje tijekom starijeg željeznog doba pripadalo liburnskoj zajednici (Čače, 2007.). Prema Pliniju (1. st.), uglednom antičkom zemljopiscu, granica između Japoda i Liburna činila je rijeka Telavij. Ta rijeka može se poistovjetiti s današnjim kratkim vodotokom Žrnovnica, u to vrijeme bitnim izvorom, čije se ušće nalazi u blizini Senja. Granica se nastavljala Velebitom, odnosno granicom koja se danas poistovjećuje sa međuzupanijskom granicom Ličko - senjske i Zadarske županije, zaključno sa tokom rijeke Zrmanje na jugu. Sudeći prema rimskim pisanim izvorima, središte liburnskog prostora nalazilo se u današnjim Ravnim kotarima te se širilo dalje prema sjeveru uz podvelebitski kanal, prema Kvarneru (Barnett, 2016.). Uz pomorstvo, glavna grana liburnskog gospodarstva bilo je stočarstvo, i to ono transhumantno, kakvo se i danas prakticira na južnovelebitskom prostoru. Proizvodi od liburnske vune spominju se i u Plinijevim tekstovima te se može reći da je vuna bila bitan izvozni proizvod liburnske zajednice (Čače, 2007.). Osim toga, kao vješti pomorci i brodograditelji, Liburni su dominirali Jadranom te tako osiguravali svoje trgovačke rute (Suić, 1981.).

Tijekom povijesti između Liburna i Japoda na velebitskom području često je dolazilo do sukoba oko prevlasti nad putovima i područjima za ispašu. Tako primjerice, najatraktivnija područja su bila ona koja uključuju izvor ili pašnjake koji se nalaze na lako dostupnim mjestima. Pisani kamen iz Kosinja, 30. - 70. g. (Varićak – Keranović, 2007.), monolitna golema stijena visoka oko tri metra, je tako najstariji sačuvani pisani spomenik i vodnogospodarski zapis koji se veže uz stočarska kretanja, te najstariji spomenik dogovora dvaju japodskih plemena oko korištenja izvora. Kameni spomenik se nalazi u šumi Begovača, a njegov sadržaj opisuje dogovor između japodskih plemena Parentina i Ortoplina oko korištenja izvora Begovača. Spor o načinu korištenja izvora riješila je odluka Rimskog suda prema kojoj se obje zajednice mogu služiti vodom za vlastite potrebe i potrebe stočarstva.

4.3. Dolazak južnoslavenskih zajednica i formiranje termina „Vlasi“

Najranija stočarska kretanja održala su se kao takva sve do prve velike turbulencije koju je aktivirao događaj poznat pod nazivom velika seoba naroda. Dolazak Hrvata sa istoka u sedmom stoljeću na prostor današnje Dalmacije odvio se zajedno sa ostalim slavenskim zajednicama (Valentić, 2013.). Njihov glavni cilj, kao etnička zasebna skupina, bio je izvršiti što učinkovitije proces pokrštavanja i kroatizacije nad zatečenim rimskim romaniziranim plemenima koji su naselili i planinske i one niže dijelove smještene na mjestima današnjih naselja, a nekadašnjih utvrda (Valentić, 2013.). Čin pokrštavanja, odnosno preobraćenja na kršćanstvo, lokalnog liburnskog romaniziranog stanovništva doseljeni Hrvati su provodili u razdoblju od dva stoljeća nakon svog doseljenja. Međutim, i nakon završetka procesa pokrštavanja, zatečeni Liburni su i dalje, u većoj ili manjoj mjeri, uspjeli zadržati svoje predkršćanske prakse i vjerovanja, što danas svjedoče sama *mirila* i mitske predaje i legende južnovelebitskih pastira.

Od srednjeg vijeka na području Balkana počeo se koristiti termin „vlah“. Teško je vremenski i područno točno odrediti podrijetlo naroda nazvanog Vlasima, kao i pitanje pripadaju li samo jednoj skupini naroda, iako postoje brojna etnografska i povijesna nagađanja. Iako Vlasi nikada nisu imali vlastitu državu, a bili su naseljeni na području čitave jugoistočne Europe, u latinskim i slavenskim izvorima se pojavljuju kao zaseban narod sa svojstvenom kulturom i značajnim utjecajem na sredine koje su naseljavali (Mirdita, 1995.). U latinskim srednjovjekovnim izvorima Vlasi se spominju zajedno sa ostalim narodima: Hrvati, Grci, Bugari, Albanci, Rusi, Turci. „*Annales Barenses*“ (anali ili ljetopisi Barija) je najstariji izvor u kojem se spominju Vlasi kao zaseban narod, a potječe iz 1027. godine (Mirdita, 1995.).

Ukoliko se ovoj problematici pristupi s lingvističke strane, riječ *Wloch* je najvjerojatnije germanskog podrijetla jer su Germani imenom *Walah* nazivali Kelte. Osim toga, balkanski romanizirani Vlasi jesu oni koji su potekli iz nekadašnje Dacije i bili su prvi stočari naseljeni na južnovelebitskom prostoru (Mužić, 2009.). Tu su Hrvati koristili pojam Vlasi vjerojatno od devetog stoljeća (Mužić, 2009.). Međutim, valja napomenuti kako planinske krajeve od devetog stoljeća naseljavaju i dalje romanska plemena, ali su izmiješana sa Hrvatima te svoju vlastitu tradiciju zadržavaju i dalje koliko je to moguće, a sigurno je bilo lakše održavati ju u planinskim predjelima nego u nižima uz more i u starim gradskim zonama. Prema tome, i dalje su planinske krajeve naseljavali starosjedioci katoličke

vjeroispovijesti koji su se bavili stočarstvom kao i prije, te se nisu uspjeli konačno asimilirati, a od starih Hrvata nazvani su Vlasima (Mužić, 2009.). Brdski predjeli su se svojim negostoljubivim terenom ipak kroz povijest prepoznali i kao poželjni dijelovi iz razloga jer oduvijek nude svojevrsnu sigurnost od mnogih osvajača i okupatora.

4.4. Proboj Turaka - egzodus južnovelebitskog stanovništva

Sljedeći značajan događaj pri naseljavanju velebitskog areala je prodor Osmanlija i njihovo osvajanje Like u travnju 1527. godine. Osmanlije su prvo zauzele unutrašnju, ličku stranu Velebita, te su tim zadovoljili svoje potrebe vezane uz stočarsku privredu u vrijeme ljetnih mjeseci. Za ljetne ispaše stoke nisu se više trebali toliko brinuti, koliko za ispašu u vrijeme zimskih mjeseci. To im je u ovim prostorima kao najbliže moglo poslužiti primorje od Senja do krajnjeg juga velebitskog kanala sa tadašnjim utverdama ili gradinama. Srednjovjekovna gradina Paklarić, smještena u Starigradu Paklenici, nalazi se iznad ulaza u kanjon Velike Paklenice. U tadašnje vrijeme stočarskih prijelaza i trgovačkih razmjena predstavljala je svojevrsnu stražarnicu nad čitavim područjem Pakleničkih prijelaza iz unutrašnjosti prema moru i obrnuto. Isto tako, nadgledao se i pomorski put trgovačkih razmjena između Starigrada Paklenice i Ražanca kroz velebitski kanal. Upravo kroz kanjon Velike Paklenice prolazio je stari pastirski velebitski put koji kreće od samog ulaza u kanjon te se proteže sve do prijevoja Buljma i preko struga se nastavlja na ličku stranu, a postojao je i drugi odvojak koji je išao prema Velikom i Malom Rujnu te vodio do Počitelja (Dubolnić, 2016.). Pored Utvrde Paklarić, između Starigrada Paklenice i Selina, Mlečani su vjerojatno početkom šesnaestog stoljeća dali izgraditi Večku kulu iz istih razloga, odnosno zbog kontrole plovidbe i obrane od Turaka (Jurić i Škoro, 2017.). Ipak, ta utvrda nije mogla nadzirati planinarske putove jer je bila smještena na rtu istočno od Starigrada Paklenice. Kao i ostale utvrde na ovim područjima, tako i navedene nisu mogle kapacitetno zaštititi čitavo stanovništvo. Kako M. Valentić (1990.) navodi, Martolozi su pljačkali i porobljavali osobito mlado stanovništvo u svrhu trgovine robovima. U takvim okolnostima starosjedilačko stanovništvo je bježalo pred Osmanlijama, što je za posljedicu imalo demografsko pustošenje južnovelebitskog stanovništva (Valentić, 1990.).

Sredinom šesnaestog stoljeća Habsburška Monarhija na svojoj jugoistočnoj granici osniva Vojnu krajinu koja je bila pogranično utvrđeno područje namijenjeno obrani od napada od strane Osmanskog Carstva. U počecima predstavlja samu frontu obrane oslanjajući se na utvrđenu stalnu vojsku, a ne zauzima prostor pod posebnom upravom. Međutim, u

sedamnaestom stoljeću stvara se okvir za formiranje posebnog teritorija za vojničko stanovništvo, a proširenjem u osamnaestom stoljeću proteže se od Jadrana do Karpata; pa tako i samo područje južnog Velebita se nalazi pod militariziranim prostorom Vojne krajine (Moačanin, 1992.).

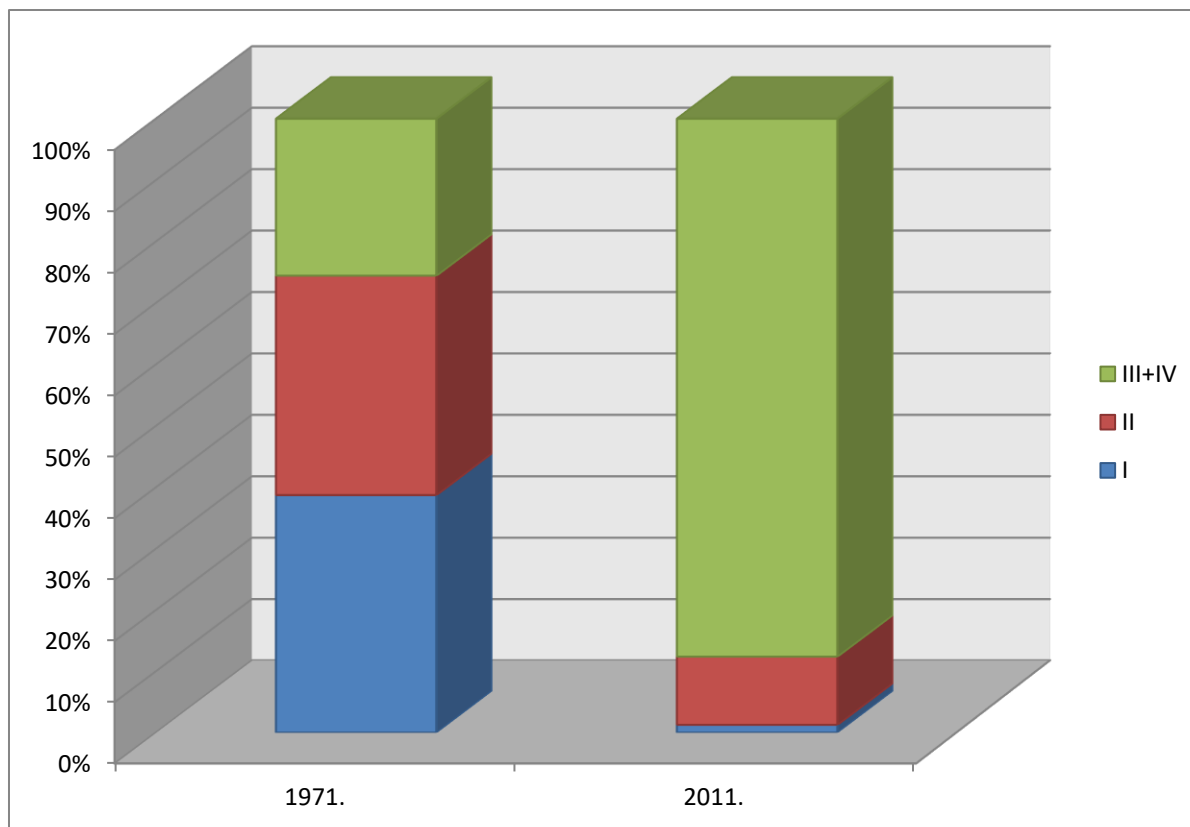
Nakon oslobođenja od osmanlijske vlasti, početkom osamnaestog stoljeća, pojačala se i gospodarska aktivnost, a sukladno tome, i migracije stanovništva prema Velebitu. Habsburško carstvo, krajem osamnaestog stoljeća, počelo je graditi prometnice poradi trgovine prema Jadranu. Prometnice su prelazile preko velebitskih prijevoja, ali i povezivale podgorska naselja, što je za posljedicu imalo doseljavanje stanovništva u podnožje Velebita. Bez obzira na to što su se neka naselja počela ubrzano razvijati i urbanizirati, stanovništvo podnožja Velebita nije odustajalo od svojih aktivnosti u planini, to jest i dalje su se nastavili baviti stočarstvom, gradnjom planinskih stanova, obrađivanjem zemlje te robnom razmjenom sa susjednim gorskim stanovništvom. Glavna značajka velebitskog stočarstva je bila i ostala sezonska migracija. Tijekom toplih mjeseci stanovništvo seli na više predjele zbog obilnije vegetacije i bolje ispaše (kada u primorju prevladava suša), a s hladnijim vremenima se vraća u podnožje donoseći sa sobom plodove ljetnih aktivnosti na visinama. Seljaci i stočari, tek doseljeni u novu postojbinu, teško su mogli svoj život u slobodnoj prirodi zamijeniti za vojničku stegu koju su im nametnule vojne vlasti Vojne krajine. Stoga je dolazilo do pobuna. Poznata je buna iz toga doba Brinjsko - lički ustanak 1746. godine (Lemić, 2014.).

Devetnaesto stoljeće za ličku stranu Velebita je nepovoljno razdoblje ukoliko se razmatra samo stočarstvo i prostor iskoristiv za sezonske, ljetne i zimske ispaše. Naime, dalmatinsko stanovništvo počelo se baviti vinogradarstvom, uslijed čega se značajan dio nekadašnjih pašnjaka pretvorio u poljoprivredna zemljišta čija je funkcija sada uzgoj vinove loze. Istovremeno, stočari sa primorske strane i dalje su nastavili dolaziti i koristiti ličke pašnjake isto kao i ostali stočari s ličkog područja. Dolazi do prekomjernog zasićenja pašnjaka koji postepeno iščezavaju unatoč pokušajima sklapanja raznih ugovora između Gospića i primorske strane kako bi se smanjilo crpljenje pašnjaka (Bušljeta i dr., 2012.). Već početkom 19. stoljeća državne vlasti su zabranile držanje koza kao najvećeg uzročnika pustošenja velebitske flore. Nedugo zatim uvedena je i pašarina za stočare koji su sa svojim stadima prelazili granična područja između Kraljevine Dalmacije i Kraljevine Hrvatske, a granica prati današnju međuzupanijsku granicu između Zadarske i Ličko - senjske županije. Ova granica prolazi kroz područje Velebita, pa tako granicu razdijeljenja općine Jasenice sa Ličko - senjskom županijom predstavljaju sljedeći vrhovi: Ruja (1139 m n/v), Čovik (1117 m

n/v) i Oščenica (1023 m n/v); a granicu općine Starigrad sa Ličko - senjskom županijom čine slijedeći planinski vrhovi: Vlaški grad (1375 m n/v), Crljeni kuk (1661 m n/v), Tadina glavica (1494 m n/v), Debelo brdo (1597 m n/v), Vilin kuk (1401 m n/v) i Bobički kuk (1439 m n/v). Jednom godišnje obilazili su se pašnjaci i brojala stoka te se naplaćivao namet sukladno broju grla u svakom stadu. Takva praksa održala se i u kasnijim razdobljima kao porez na blago, a visina pristojbe ovisila je o vrsti i količini životinja, s tim da je i dalje posjedovanje koza bilo zabranjeno (Rukavina, 1970.). već od prve polovice dvadesetog stoljeća, sve teži uvjeti opstanka seljaka u gorskim predjelima, rezultirali su iseljavanjem stanovništva u niže, primorske krajeve. U konačnici to jedovalo do procesa deagrarizacije stanovništva, to jest do *patološke deagrarizacije stanovništva*, fenomena koji zbog prekomjernog napuštanja poljoprivrede ekonomski osiromašuje stanovništvo, a ekonomija ga kapacitetno ne može podnijeti (Bušljeta, 2010.). Privlačnost nižih predjela uvjetovali su i brojni drugi procesi (modernizacija, industrijalizacija, razvoj tercijarnih djelatnosti) koji su se istovremeno odvijali u svim dijelovima Hrvatske, pa tako i na području današnje sjeverne Dalmacije.

4.5. Proces i deagrarizacije i deruralizacije stanovništva južnog Velebita kao rezultat modernizacije društva

Nakon Drugog svjetskog rata izgradnjom Jadranske magistrale ubrzan je razvoj, kako obalnog dijela, tako i cijele Hrvatske jer se povezivanjem sjevernog i južnog Jadrana mijenjala i ekonomija društva. Poljoprivreda i stočarstvo, kao grane primarnog sektora od kojih se do tada uglavnom živjelo, doživjele su preobrazbu te se stanovništvo okrenulo drugim djelatnostima sekundarnog, tercijarnog ili kvartarnog sektora, kao što je prikazano na primjeru općine Starigrad (Slika 2.).

Slika 2. Aktivno stanovništvo općine Starigrad prema udjelima u sektorima djelatnosti 1971. i 2011. godine

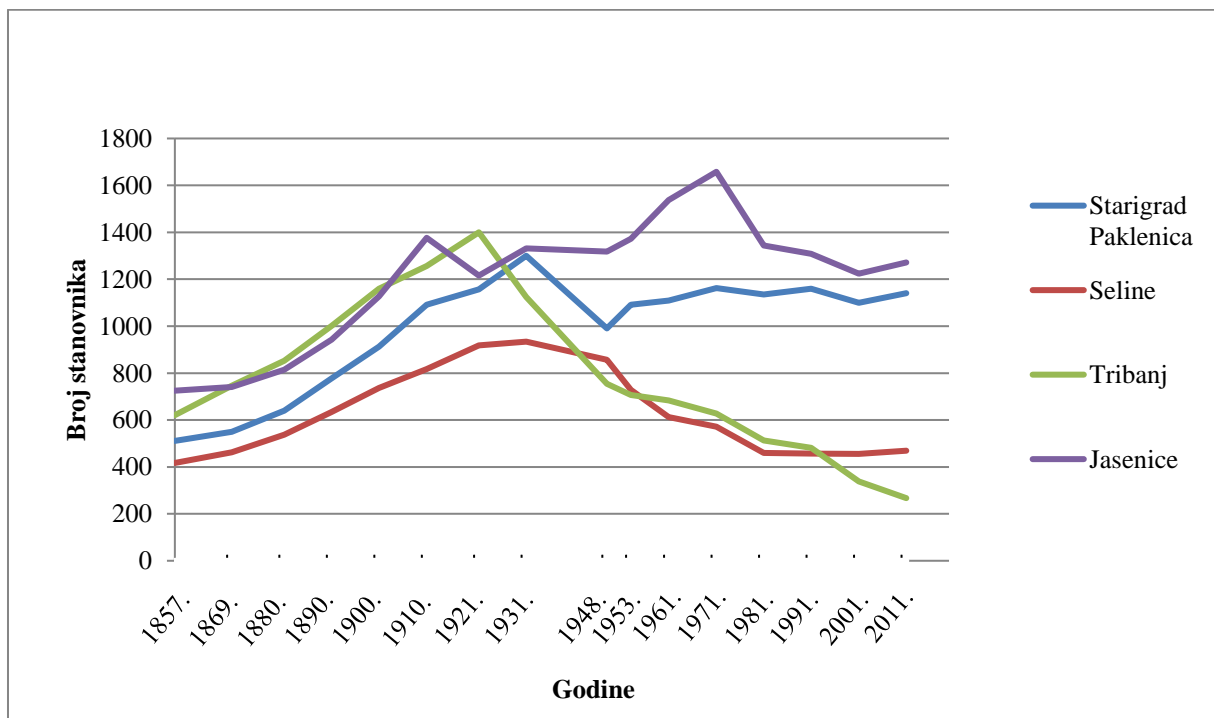
Izvor: Popis stanovništva i stanova, Stanovništvo – Delatnost, knjiga X, SZS, Beograd, 1974., Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., Stanovništvo prema ekonomskim obilježjima, Statistička izvješća 1585, DZS, Zagreb, 2016.

Prije Jadranske magistrale nije bilo nikakve kopnene povezanosti između Rijeke i Dalmacije. Osim poneke brodske linije, iz Rijeke do Splita vrlo se teško dolazilo. Magistrala je dala novu dimenziju cijelom tom području, povećala fluktuaciju ljudi pa je tako privukla i brojno stanovništvo koje se spustilo s Velebita prema moru u potrazi za novim zanimanjima pred opustošenim velebitskim pašnjacima. Cesta je omogućila da to područje postane trgovački primamljivo te su se mnogi počeli baviti ribarskim, školjkaškim i sličnim zanimanjima ne bili svoj ulov utržili prolaznicima, stalnom stanovništvu, i novoj kategoriji u tom kraju, turistima. Došlo je do deagrarizacije stanovništva, u većem ili manjem obujmu, gdje su se mnogi okrenuli robno novčanoj razmjeni i uslužnim djelatnostima. Ipak, i u drugom dijelu 20. stoljeća na obroncima južnog Velebita i dalje se viđaju stočari i desetine njihovih obnavljanih planinskih stanova (Bušljeta, 2010.). To govori da deagrarizacija na ovom dijelu nije bila potpuna te da se tisućljetna tradicija, ali i nužda, nije prekinula i u

modernim vremenima iskušenja za istu. V. Belaj (2004.) u svom radu o planinskom stočarenju navodi kako su u ovim krajevima očuvani uz transhumantne i tragovi planinskog stočerenja koje pak tipološki odgovara alpskome, uz naglasak na bunjevačkom podrijetlu velebitskih stanovnika (Belaj, 2004). Pastiri su i u drugom dijelu 20. stoljeća imali slične navike kao i u počecima samog stočarenja na ovim prostorima: silazili su istim putovima, prelazili iste rijeke, radili obračun na istim mjestima sa ponekom razlikom u vrstama blaga. Međutim, držali su se i dalje svojih davno naučenih rutina u svakom aspektu života, pa tako i u duhovnom, služeći se starim ritualima i daleko nakon prihvaćanja kršćanstva.

4.6. Analiza demografskog kretanja stanovništva promatranog područja

U razdoblju od prvog popisa stanovnika 1857. do 1910., odnosno 1921. godine, sva promatrana naselja bilježe ukupan rast broja stanovnika (Slika 3.). Nakon zabilježenog rasta slijedi pad broja stanovnika uvjetovan Velikom gospodarskom krizom (1929. god.) i Drugim svjetskim ratom.

Slika 3. Kretanje ukupnog broja stanovnika naselja Tribanj, Starigrad Paklenica, Seline i Jasenice u razdoblju 1857. - 2011.

Izvor: URL 9, URL 10

Ponovni rast stanovnika slijedi od popisa 1953. godine za naselja Starigrad Paklenica i Jasenice (Slika 3.). Porast stanovnika za naselje Jasenice posljedica je pozitivnog prirodnog prirasta nakon Drugog svjetskog rata, ali i zahvaljujući svojoj neposrednoj blizini središta tadašnje općine Obrovac. S druge strane, proglašenje Nacionalnog parka Paklenica 1949. godine pridonijelo je rastu broja stanovnika Starigrada Paklenice, kao i okretanju stanovništva tercijarnim djelatnostima, prvenstveno turizmu. Također, ovo naselje je središte općine Starigrad, a tadašnji društveno - politički ustroj poticao je centralizaciju investicija u samim središtima općina (Husanović – Pejnović, 2010.). Istovremeno, naselja Selina i Tribanj bilježe pad broja stanovnika iz istih razloga, odnosno gravitiranju stanovništva ka središtima općina.

Od 1970 - ih godina (Slika 3.) uslijed procesa deagrarizacije i deruralizacije naselja Tribanj i Jasenice bilježe značajan pad stanovnika, dok naselje Starigrad uspijeva zadržati lagani rast stanovnika zbog okretanja suvremenim uslužnim djelatnostima te tako pokušavajući pratiti trend razvijenijih dijelova Hrvatske. Stagnacija ili lagani rast stanovnika Selina od 1981. godine pripisuje se blizini mora i Starigrada, odnosno Nacionalnog parka Paklenica.

Negativan trend i pad stanovništva od 1991. godine (Slika 3.) u većini naselja rezultat je posljedica Domovinskog rata, od čega se najviše ističe naselje Jasenice koje je doživilo velika razaranja, a i danas je veliki dio njegova teritorija ostao minski sumnjiv (URL 5).

Razdoblje nakon 2001. godine obilježava ponovni rast stanovništva u promatranom području uslijed poslijeratnog razdoblja, koje karakterizira obnova kuća, ponovni rast turističkih djelatnosti, a samim tim i izgradnja vikendica. Ovakav trend ne prati jedino naselje Tribanj koje i dalje bilježi drastični pad stanovnika, što je posljedica raseljavanja mladog stanovništva tijekom rata i njihova ostanka u većim naseljima i gradovima, zbog pružanja preduvjeta za ostvarivanje boljeg života.

5. Utjecaj geomorfoloških osobitosti južnog Velebita na nekadašnji način života stanovništva južnog Velebita

Prostor čitavog Velebita, pa tako i južnog, poznat je po svojoj reljefnoj raznolikosti. Geomorfološki, južni Velebit se može podijeliti u dvije cjeline. Na sjeverozapadnom dijelu nastavljaju se reljefne karakteristike sjevernog i srednjeg Velebita. Na tom dijelu se oblikuju dva niza vrhova, jedan prema zapadu ili primorju, a drugi prema istoku ili Lici. Između njih prostire se veliki broj udolina i ponikava, od kojih valja istaknuti Jelovu ruju, Šugarsko korito i Struge. Struge se u nekadašnjim spisima spominju kao *Štirovac*, a taj naziv stočari sa primorske strane Velebita prenijeli su na pašnjak podno Svetog brda. Do struga vodi put iz Starigrada Paklenice preko kanjona Velike Paklenice i prijevoja Buljme. Ova krška zavala prostire se između vrhova Višerujna (1632 m n/v) i Badnja (1638 m n/v), a pogodno je mjesto za ispašu jer se tu nalazi i Velika ruja kao izvor opskrbe vodom. Kada bi Velika ruja presušila, stočari bi mogli koristiti Babino jezero smješteno sa istočne strane podno Babinog vrha (1738 m n/v), iako se spomenuto jezero nalazilo izvan njihovih dozvoljenih pašnjačkih granica. Također, na ovom pašnjaku nekada je postojao još jedan izvor (Smrčevac) kojim su se mogli koristiti samo ljudi (Marković, 1980.).

Na primorskoj strani, nalaze se dva niza zaravni i terasa što je karakteristično za cijelu primorsku stranu. S takozvane ličke strane južni Velebit ima drugačiji reljef, na kojem se ističe rasjed ispod najviših vrhova. Na ostalom dijelu južnog Velebita reljef je bitno drugačiji. Odmičući prema jugoistoku, dva niza vrhova sve više se približavaju, da bi se na jednom dijelu i spojili, čineći tako planinsko bilo s najvišim vrhovima ovog dijela Velebita: Vaganski vrh (1757 m n/v) i Sveto brdo (1751 m n/v).

Veliko i Malo Rujno čine najveće polje u kršu na Velebitu. Nalaze se na oko 900 m nadmorske visine, najveća dužina je oko 8 km, a širina na najširem dijelu iznosi oko 1 km (Pelivan, 2003.). Upravo ova polja bila su jedna od pogodnijih polja Velebita za nastanjivanje stočara. Uz rub polja Velikog Rujna smješteni su ljetni pastirski stanovi gdje su boravile stočarske obitelji u toplijem dijelu godine. Osim brige o stadu, obitelji su se bavile i poljoprivredom, a to je omogućavala plodna zemlja Velikog Rujna, koja je jedina kao takva izuzetak u krškom i ogoljelom terenu južnog Velebita pa je tako oduvijek predstavljala plodnu velebitsku oazu. Osim plodnog tla, ovaj prostor je primao dovoljnu količinu padalina pa nije dolazilo do velikih suša kao u podnožju, gdje bi prije dolazilo do propadanja usijeva uslijed

nedovoljne količine padalina. Tlo se intenzivno obrađivalo sve do Drugog svjetskog rata, a najviše se sadio krumpir (Faber, 2000.). Putovi koji vode do Velikog Rujna i oni kojim su se koristili stočari koriste se i danas. Iz Starigrada Paklenice postojala su dva puta kojim su se kretali: jedan je išao iz smjera kanjona Velike Paklenice – Dom – Stražbenica - Veliko Rujno, a drugi iz zaseoka Milovci na primorju Starigrada Paklenice – Krčevine - Veliki Vaganac - Šikića glavica - Veliko Rujno.

Jedni od najatraktivnijih dijelova južnog Velebita svakako su kanjoni Velike i Male Paklenice koji su usječeni u Velebit. Kanjon Velike Paklenice duljine je 14 km, a širine 500 – 800 m. U svom najužem dijelu kanjon je širok svega 50m. S obje strane kanjona uzdižu se vertikalne stijene, od kojih su neke više i od 700 m (URL 2). Najatraktivniji dio predstavlja predio strmog pada potoka nizvodno od Anića luke, gdje se strmi kukovi uzdižu odmah iznad potoka i tvore najuži dio kanjona u području između Anića luke i parkirališta. Kanjon Male Paklenice skromnijih je razmjera i bujica što njime teče znatno je slabija. Dug je 12 km, a širok 400 – 500 m. U svom najužem dijelu je širok tek 10m, dok se okolne stijene uzdižu do visine od 650 m (URL 6).

Prijelaz između kanjona Velike i Male Paklenice čini izrazito nepristupačan krški prostor kamenjara i kukova. Za središnji dio parka reprezentativan je reljefni kompleks Borovnika i Crnog vrha, a u njegovoj se blizini nalaze udolinska proširenja Malih i Velikih Močila. Velika Močila su reljefno vrlo zanimljiva zdjelasta udolina na visini od 850 m n/v, okružena Crnim vrhom (1 110 m n/v), Škiljinom kosom (1 015 m n/v) i Zelenim brigom (842 m n/v), dok se južnim rubom prostire Borovnik, prozvan po šumi crnog bora. Velika i Mala Močila jesu krške uvale sa pašnjacima koje su nekoć koristili stočari iz Selina (Jurline, Šikići) i ovdje su imali svoje ljetne stanove od kojih danas nalazimo samo ruševine. Osim toga, na ovim zaravnima sadili su krumpir i povrće, a veliki nedostatak bio je nedostatak izvora u blizini (Marković, 1980.).

Istočni je dio parka geomorfološki izrazito diferenciran, nepristupačan i divlji. Dalje prema istoku, ova zona divljine prelazi u područje blažih formi u predjelu Malog i Velikog Libinja, koje čine krške zaravni s mnogobrojnim ponikvama čija su dna uglavnom bila obrađivana. Stočari iz Selina i okolice imali su stanove na navedenim pašnjacima, dok su ostali stočari imali samo pravo prolaza preko istih. Na sjevernoj strani Libinja nalazi se stočarska kapelica svetog Ivana (takozvanog stočarskog sveca, a danas su tu ostale samo ruševine), a kult tog sveca održavao se i na ličkoj strani Svetog brda (Marković, 1980.).

Upravo kod kapelice nalazi se granica prema pašnjaku Dušice odnosno jednom dijelu trodijelnog pašnjaka Sveto brdo – Dušice - Štirovac. Pašnjak Dušice je najveći i najbogatiji dio tog trodijelnog pašnjaka, a nalazi se u zavali na južnoj strani Svetog brda. Pašnjak Sveto brdo nalazi se između Solila, Vlašskog grada i vrha Sveto brdo, a najmanji dio tog pašnjaka je Štirovac koji se nalazi na jugozapadnoj strani Svetog brda na visini od oko 1400 m n/v.

Vršno područje Nacionalnog parka Paklenica čini uski greben Velebita, širine od 1 do 3 km. Tu se nalazi najviši vrh Velebita, Vaganski vrh. Geološke osobitosti Nacionalnog parka vidljive su po ljutom kršu u području Bojinca, Vidakovog kuka i na platou između oba kanjona. Ondje je obilje mnogobrojnih oblika krškog reljefa, kao što su škrape, žlibe, kamenice, rupe, pukotine i špilje koje nastaju intenzivnim djelovanjem vode, ali i velikim temperaturnim razlikama tijekom pojedinih godišnjih doba. U NP Paklenica geomorfološko bogatstvo nije prostorno smješteno samo na površini. U podzemlju se svakako ističe Manita peć (URL 2).

Jugoistočno od NP Paklenica nalaze se najviši vrhovi velebitskog masiva. Na tom dijelu vrh Velebita ima planinsko bilo, a ostali vršni dijelovi Velebita imaju uglavnom oblik širokog hrpta. Planinsko bilo nalazi se na crti Vaganski vrh – Sveto brdo, u duljini od desetak kilometara. Vaganski vrh se uzdiže iznad unutrašnjeg dijela Velebita, a prema jugoistoku ima nekoliko vrhova koji su viši od 1700 m. To su Segestin (1715 m n/v), Brundo (1716 m n/v), Malovan (1709 m n/v) i Sveto brdo (1751 m n/v). Od Vaganskog vrha prema sjeverozapadu također se nalazi nekoliko vrhova viših od 1700 m. To su Babin vrh (1723 m n/v) i Zoranićev vrh (1712 m n/v). Tu se nalaze i dva jezera: Babino jezero i Malovansko jezero. Područje Stapa se nalazi sjeverozapadno od NP Paklenica. Obiluje velikim brojem rijetko viđenih krških i geomorfoloških pojava, a nalazi se na primorskoj strani Velebita, na gornjoj stupi. Na ovom području nalaze se Čučavac i Simonovića stapina. Sama kamena stijena Stapina visoka je stotinu metara, a nastala je erozijskim djelovanjem vode (Pelivan, 1999.).

6. *Mirila* kao pokazatelj nekadašnjeg načina života velebitskih stanovnika

6.1. Osnovne značajke i definicija

Kao produkt života južnovelebitskog areala nastaju tradicijski običaji ovdašnjeg stanovništva svojstveni stanovnicima južnog Velebita koji su se bavili sezonskim stočarstvom te svoje ljetne nastambe podizali na prostoru Velebita. Za razliku od ličke strane, kojoj je odlazak na velebitske pašnjake bila sekundarna aktivnost, primorsko gospodarstvo uvelike je ovisilo o odlascima na ljetne ispaše. Zbog siromašne zemlje i ljetnih suša stanovništvo sa primorske strane Velebita svoje gospodarstvo temeljilo je na stočarstvu, odnosno na odlascima prema ljetnim stanovima. U ljetnim vremenima čitava kućanstva selila su se na Velebit jer oko originalnih staništa jednostavno nije bilo posla pa je tako svaka obitelj imala visinski pandan svom kućanstvu, a neke kuće imale su i dva ili više ljetnih stanova. U takvim slučajevima seoba u više krajeve odvijala se u više faza. Pa bi se tako u proljetnom razdoblju koristili stanovi na nižim nadmorskim visinama, a kako bi se približavalo ljeto, stočari bi se selili u sve više krajeve. U blizini stanova ponegdje se nalazilo i plodne zemlje pa bi se usputno stočari bavili i poljoprivredom. Danas su ovakvi običaji tema istraživanja brojnim znanstvenicima antropologije, etnologije, arheologije, pa i geografije. Radi se o načinu života svojstven ne samo stanovnicima čitavog gorskog masiva Velebita, nego i jedinstvenost južnovelebitskih stočara kao jedne homogene, zasebne geografske cjeline.

Mirila nisu vezana za stočare hrvatskih ili srpskih korijena, nego je običaj postavljanja i mjerenja umrlog vezan uz doseljene pastire u srednjem vijeku romanskog podrijetla (Valentić, 2013.). To je vlaško stanovništvo koje je naselilo naselja južnovelebitskog Podgorja zajedno sa Turcima, a podrijetlo vuku iz tadašnje Dacije kao što je već spomenuto u prethodnom tekstu. O podrijetlu doseljenog vlaškog stanovništva i u današnjim vremenima mogu se uočiti ostaci tog procesa, gdje u nekim selima zadarskog zaleđa pastiri još uvijek broje stado na rumunjskom jeziku (Belaj, 2004.). S obzirom na klimatske i reljefne značajke prostora, stanovništvo je nastojalo iskoristiti sve mogućnosti krškog krajolika. Takva organizacija života podrazumijevala je sezonsko seljenje i kretanje te poznavanje obližnjeg terena i putova od kojih neki i danas služe istoj svrsi ili su prenamijenjeni za turističke potrebe i planinarske puteve, a ostatak je nestao uslijed dugotrajnog nekorištenja pod gustim raslinjem. Upravo na tim putovima se nalaze i *mirila*.

Mirila su okvirno i najkraće okarakterizirana kao *počivala duša*. S druge strane, prema definiciji hrvatskog jezičnog portala, s etnološkog pogleda, *mirilo* je „od kamenih ploča nazidana podloga na kojoj umrli ostaje do ukopa” (URL 3). M. Trošelj (Trošelj i dr., 2013:31) *mirila* definira na sljedeći način: „*Mirilima* se nazivaju suhozidni kameni spomenici ruralne umjetnosti kojima se obilježavalo mjesto posljednjega pokojnikova upočivanja na zemlji i posljednjeg opraštanja sa suncem, prije nego li bude pokopan na groblju.” U svakom slučaju, *mirila* na prvu djeluju poput starih grobnica načinjenih od razabranih kamenih ploča, osobito ona mlađa koja su donekle neistrošena te se jasno daju izdvojiti iz okoline popunjene krškim kamenjarom. Za razliku od njih, starija *mirila* zbog nešto neskladnijeg odabira kamenih ploča te zbog obraslosti raslinjem i nedostatka simboličnih ili pisanih uklesanih natpisa, odaju pak sliku starijih kamenih spomenika, ili se čak ponegdje jedva razabiru i raspoznaju kao takva (primjer *mirila* Modriča i Jasenice).

6.2. Običaj postavljanja *mirila*

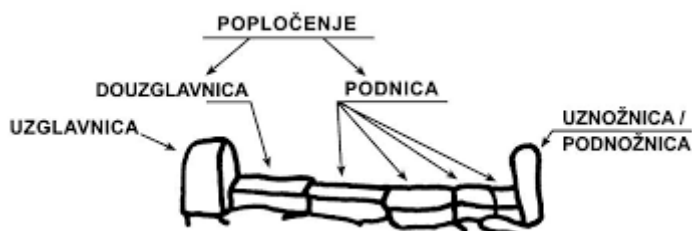
Nastanak *mirila* potrebno je objasniti uz običaj kojim su se koristili stanovnici Velebita. Za vrijeme boravka ljudi na višim dijelovima uz krška polja i doline, obično za vrijeme ljetne ispaše, prilikom smrti se pokojnika oblačilo u prigodno svečano odijelo te ga se polagalo na jednostavna nosila. Ona su se izrađivala od drveta jele ili bukve, a primjer takvih nosila danas se može naći u crkvici u mjestu Ljubotić, smještenom iznad naselja Tribanj Kruščica uz Jadransku magistralu (Slika 4.). Prije nego li se postavio na nosila, pokojnik se omatao plahtom ili takozvanom ponjavom, odnosno ručno izrađenom prostirkom uglavnom od vune. Umrli su se na nosilima nosili tako da glava bude položena iza kako bi pokojnik *gledao* prema istoku ili izlazećem Suncu. Tako položenog pokojnika na nosilima dvoje ili više ljudi, ovisno o duljini puta, naizmjenično je nosilo prije izlaska Sunca strmim putem do najbliže župne crkve u podnožju velebitske padine, gdje je u konačnici i bio pokopan na mjesnom groblju.

Slika 4. Nosila iz crkve sv. Antuna Padovanskog, Ljubotić

Izvor: Terensko istraživanje

Zanimljivo je napomenuti kako je običaj ovdje nalagao da je na tom putu pogrebna povorka mogla zastati i odmoriti se tek na mjestu gdje će se pokojniku postaviti *mirilo*, i nigdje više. Obično se tu radilo o grupiranim rodbinskim lokalitetima *mirila*, bez spolnog odvajanja, gdje se donesenog umrlog člana položilo te bi se njegovom tijelu odredila mjera postavljanjem kamena uzglavnice i uznožnice. U pravilu je kamen uzglavnice uglavnom bio veći od kamena zaglavnice. Neposredno uz njih odabrane ravne kamene ploče su se postavljale čitavom dužinom pokojnikova tijela te tako činile douzglavnicu i ostale podnice (Slika 5.).

Slika 5. Skica *mirila* s terminologijom nazivlja

Izvor: Trošelj, 2012:16

6.3. Položaj i orijentiranost *mirila*

Položaj i lokacija *mirila* promatranog prostora uvjetovana je prije svega dijelom godine, odnosno godišnjim dobom prilikom kojeg bi se dogodila smrt. Ovisno o tome, *mirila* su smještena na putu između zimskih stanova i groblja u podnožju, ili na putu između ljetnih stanova i groblja u podvelebitskim naseljima uz more. Sukladno tome, ona najudaljenija, od nekoliko sati hoda, jesu ona koja dolaze iz smjera ljetnih staništa. U najvećem dijelu promatranih lokacija uočava se određena pravilnost postavljanja *mirila* na otprilike polovici puta između staništa i groblja, ali nije nužno pravilo. *Mirila* su položena uz putove kojima su se i inače koristili, na čistinama s nesmetanim pogledom na Sunce i obližnja naselja (Trošelj, 2013.). Takav smještaj uvjetovan je i prirodnim, geološkim i geomorfološkim obilježjima južnog Velebita kao zasebne i homogene cjeline.

Mirila se u nekim slučajevima mogu dovesti u poveznicu s takozvanim počivalima. Ona su predstavljala odmarališta stočarskog selilačkog stanovništva pri vođenju blaga na ispašu ili odmarališta istih pri nošenju tereta. Nije potvrđeno jesu li se navedena počivala postavljala nakon izrade *mirila*, ili su se *mirila* izrađivala naknadno uz počivala kako bi se oni koji pokojnika nose imali gdje odmoriti prije nego nastave svoj put, a i kako bi pastiri prilikom ispaše mogli posjetiti *mirila* svojih pokojnika (Glavičić, 1980.).

Orijentacija *mirila* uvjetovana je odnosom duše i Sunca koji su ovdašnji stanovnici štovali na poseban način. Stoga, logičan je i položaj većine *mirila*, istok - zapad, gdje je kamen uzglavnice usmjeren ka Suncu predstavljajući tako posljednji ispraćaj duše pokojnika s ovdašnjim svijetom te stapanje sa Suncem.

6.4. Arhitektonska umjetnost velebitskih majstora izražena na *mirilima*

Na mjestu odmora i mjerenja, prvi odabrani kamen uzglavnice ne ostaje nužno tu zauvijek, nego je uobičajena praksa bila takva da se naknadno (nekoliko dana kasnije) taj kamen mijenjao nekim boljim, pomnije odabranim ili isklesanim, i po tadašnjim mogućnostima ukrašenim simbolima ili bilo kakvom arhitektonskom izradbom.

Nekadašnja arhitektonska umjetnost ovisila je o imućnosti pokojnikove obitelji, o općenitom dotadašnjem klesarskom znanju i tehnikama, kao i maštovitosti umjetnika. Kada se govori o izgledu kamena uzglavnice koji u konstrukciji čitavog *mirila* ipak zauzima ključno mjesto zbog svoje pozicije i dodatnog ukrašavanja, postoje njegovi razni oblici: kvadratni, pravokutni, lučno - zaobljeni ili jednostavno prirodno neobrađeni kamen, i tako dalje (Trošelj,

2010.). Ipak, ponegdje se nailazi i na *mirila* sa uklesanom uzglavnicom, ali i uznožnicom, iako se na uznožnici većinskim dijelom isklesao samo znak križa. Izuzetak predstavljaju *mirila* iznad Kruškovca gdje se nailazi na ukrašene i uzglavnice i uznožnice.

Ukrašavanjem kamena, velebitsko stanovništvo je nastojalo individualizirati *mirila* svojih predaka na način da su koristili simbole, ukrase ili jednostavno natpise i inicijale. Tehnika ukrašavanja uvelike ovisi o razdoblju nastanka istih, pri čemu su starija *mirila* sadržavala uglavnom primitivnije simbole, crteže, ili čak i prazne neisklesane ploče, dok su se onim novijim pridodavali i natpisi uslijed povećane pojave pismenosti među stanovništvom. Njihova tadašnja simbolika danas je bez poznavanja vjerovanja starih stanovnika Velebita i njihovih predaka izričito nerazumljiva te na prvu djeluje poput tajnog pisma starog stanovništva. I uz poznavanje starih vjerovanja, može se samo pretpostaviti točno značenje koje je autor imao na umu jer je simbolika na pojedinim *mirilima* svakako ovisila i o trenutnoj njegovoj inspiraciji. Prema tome moguća je i raznovrsna interpretacija istog.

Svakako, sigurna je činjenica da je motivacija bila u skladu sa duhovnošću i prisutnošću tadašnjih vjerovanja, bila ona svrstavana danas u magijsko - mitska ili staro - religijska. Pri proučavanju *mirila* nužno je istaknuti glavne osobitosti velebitske mitologije u kojima se također naglašava povezanost ljudske duše i velebitske prirode.

6.5. Predaje pastirskih nomada uklopljene u velebitski prostor

Stara tradicijska vjerovanja ovdašnjeg stanovništva, danas shvaćena kao magijsko - mitska, pobliže je obradila Mirjana Trošelj (2011.) opisujući drevne predaje od kojih neke vuku korijene iz razdoblja neolitika, kao što su predaje o velebitskim vilama, Kamenim Babama ili Dušicama. Tako, stare predaje navode postojanje i štovanje vila kao mitskih bića koja su upravljala sudbinama ljudi, sukladno njihovom predanošću i poštivanju istih. Nagrade i kazne od strane vila ispoljavale bi se dobrim ili lošim urodom, izostankom ili prisutnošću bolesti kod ljudi, njihove djece ili njihova blaga i slično. Tragovi ovih vjerovanja pronalaze se u toponimiji brojnih geomorfoloških (Vilin kuk iznad Malog Rujna, Vilinska vrata na potezu od Svetog brda prema Malom Alanu) ili hidrogeografskih (Vilinsko ili Babino jezero ispod Babinog vrha, izvor Bobika) oblika.

Ženska božanstva također su ovdje pronašla svoje mjesto u načinu štovanja takozvanih mitskih Baba. Ovdje se prvenstveno radi o kulturnom kamenju koja su žene posjećivale i štovale ljubeći ih i pridonoseći im žrtve u obliku plodova svojih usjeva. Tako bi se

zahvaljivale ili molile za plodnost i zdravlje svoje djece, a ovakva vjerovanja su se održala sve do 20. stoljeća. U modernim vremenima ovakvo štovanje ostavilo je tragove također u toponimiji uzvišenja u reljefu ili u nazivima hidronima (Babin vrh, Babino brdo, Babin dolac, Babino jezero kao jedino jezero Nacionalnog parka).

Podno Svetog brda smješteni su nekadašnji pašnjaci velebitskih stočara, a ujedno i nekadašnja staništa izgubljenih duša koja se prikazuju prilikom grmljavina i udara munja. Ove duše pokušavaju završiti svoju lutnju u ovome i pronaći mir u nekom drugom svijetu. Kao i u prethodnim primjerima, i ovdje se legenda očituje u nazivlju reljefnih oblika, tako u ovom slučaju spomenuto krško područje nekadašnjih pašnjaka naziva se Dušice. *Mirila*, kao specifična materijalna ostavština, i navedena tradicija magijsko - mitskih vjerovanja predstavljaju svojevrsan sklad lokalne mitologije i faktografije.

6.6. Simboličke i epigrafske značajke *mirila*

6.6.1. Simboli i likovni prikazi

Slikovni prikazi na uzglavnicama imaju nekoliko dominantnih motiva koji će se daljnjom razradbom pokušati interpretirati i razjasniti. Najrašireniji, i možda najjednostavnije objašnjiv, jeste motiv križa. Njega se pak uočava u različitim oblicima, od onog najjednostavnijeg križa kršćanske ikonografije, do složenijih i ukrasnih upitne motivacije korištenja istih. Susreću se tako latinski, grčki križ, ili više njih isklesanih na jednom kamenu (Slika 6.), a mogu se često naći i u kombinaciji sa epigrafskim motivima (Slika 7.).

Slika 6. Ponavljani križ, *mirilo*
Nad ogradama Stanića i
Kneževića, Modrič

Izvor: Terensko istraživanje

Slika 7. Križevi u kombinaciji sa
epigrafijom, *mirilo* Kruščica -
Među klancin, Ljubotić

Izvor: Terensko istraživanje

Još jedna česta inačica križa jeste ona u obliku trozuba, a ovaj motiv se pojavljuje na lokalitetima *mirila* smještena pod naseljima općine Starigrad, dok za zaseok Modrič i naselje Jasenice ovaj se motiv ne pojavljuje. Pojavljuje se u kombinacijama sa drugim simbolima i epigrafijom ali i kao samostalan ukras (Slika 8.). Ovaj simbol nerijetko je viđan u religijskim motivima, kao što je to u kršćanstvu sotona, dok je za japodsku zajednicu Bindus, bog voda, nosioc oruđa sličnog izgleda. Ostaje upitno koja interpretacija bi se mogla smatrati točnom. Možda najuvjerljivija pretpostavka bi bila ona koja objašnjava trozub kao prikaz oranta, odnosno osobe koja raširenih ruku moli, u ovom slučaju, prema Suncu (Trošelj, 2010.).

Slika 8. Prikaz trozuba, *mirilo* Korita, Ljubotić

Izvor: terensko istraživanje

Svastika ili kukasti križ je ornamentalni motiv križa sa četiri kraka usmjerenim prema kretanju Sunca, a potječe još od predkršćanskog doba. Kao solarni simbol zastupljen je u mnogim religijama i skoro svim krajevima svijeta. Ovaj križ nalazi se među ukrasima na rastovačkim *mirilima* (Slika 9.) te predstavlja još jedan u nizu motiva koji dokazuju neupitnu obožavanje Sunca od strane nekadašnjeg ovdašnjeg stanovništva.

Slika 9. Motiv svastike, *mirilo* Rastovci, Ljubotić

Izvor: Trošelj, 2013:40

Križ je sveprisutan element ukrašavanja južnovelebitskih *mirila* u raznim verzijama istog (Slika 10.). Često su to križevi omeđeni kružnicom, odnosno solarni križevi, koji su korišteni i kod Liburna, a kasnije i kod starih Slavena (simbol Peruna, slavenskog boga munje i grmljavine bio je upravo solarni križ). Ikonični solarni simboli, osobito od 9. do 6. st. prije Krista, česti su motivi kod Liburna. Njihova upotreba preuzima se diljem jadranskih zajednica u brončanom, a kasnije i u željeznom dobu, pa se zaključuje da je solarnost bila bitan aspekt u njihovom poimanju i shvaćanju svijeta i života (Kukoč, 2016.).

Slika 10. Motiv sunčanog križa
ukrašen rubnim zrakama,
mirilo Glavčice, Starigrad Paklenica

Izvor: Terensko istraživanje

Od Liburna preko staroslavenskih solarnih kultova, pa do vlaških srednjovjekovnih nomadskih pastira, jasno se može povući poveznica solarnosti sve do današnjih velebitskih stanovnika i njihova ukrašavanja kamen - spomenika. Sukladno tome, može se reći da je simbolika *mirila* posredno stara oko 3000 godina.

Na južnovelebitskim *mirilima* nalaze se uglavnom motivi pravilnih i simetričnih križeva, ali nerijetko se vide apstraktni križevi sa naizgled nasumično nadodanim lukovima, razgranati (Slika 11.) ili nakošeni (Slika 12.), sa grafičkim dodacima vjerojatno personaliziranog karaktera.

Slika 11. Razgranati križ, *mirilo*
Nad ogradama Stanića i
Kneževića, Modrič
Izvor: Terensko istraživanje

Slika 12. Motiv križa sa četiri manja
kosa križa, *mirilo* nad Kruškovcem,
Starigrad Paklenica
Izvor: Terensko istraživanje

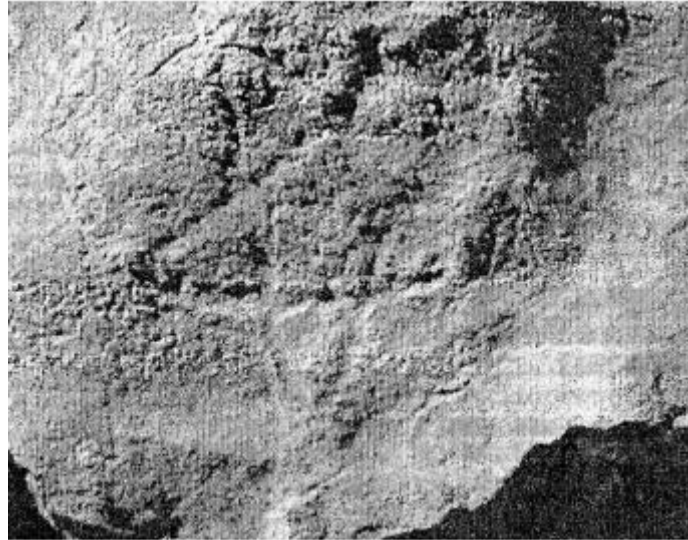
Na nekim *mirilima* nalaze se kombinacije solarnih, apstraktnih i običnih kršćanskih križeva (Slika 13.), kao što se na sami obred postavljanja pokojnika na *mirila* nastavlja kršćanski pogreb. Stoga, može se reći da simbolika na uzglavnicama i sami fenomen *mirila* predstavlja svojevrsnu fuziju starih duhovnosti astralnih vjerovanja i kršćanstva.

Slika 13. Kombinacija više vrsta križeva,
mirilo Nad Kruškovcem, Starigrad Paklenica

Izvor: Terensko istraživanje

Kuriozitet koji se nalazi na uzglavnicama *mirila* Kose Dobroselske i Nad Kruškovcem je simbol pentagrama (Slika 14.). To je pravilni peterokut korišten u simbolici širom svijeta, a oduvijek mu je bio pripisan petodijelni simbolizam (voda, vatra, zemlja, zrak i duh). U kršćanskoj simbolici predstavljao je pet rana Isusa Krista, dok u bijelo magijskim krugovima uspravni pentagram pružao je neku vrstu zaštite. Obrnuti pentagram često je imao veze sa okultnim praksama i crnom magijom, dok sotonistička crkva koristi obrnuti pentagram dodajući kozju glavu unutar zvijezde. Spomenuti pentagrami na *mirilima* se pojavljuju u dvijema različitim inačicama, uzglavnica nad Kruškovcem sadrži obrnuti pentagram (Slika 14.), dok *mirilo* Kose Dobroselske sadrži pravilni pentagram. Interpretacija motivacije majstora autora težak je zadatak, ali ostaje otvorena mogućnost poveznice sa bogatim magijsko - mitskim naslijeđem ovoga kraja.

Slika 14. Motiv pentagrama na *mirilu* Nad Kruškovcem,
Starigrad Paklenica

Izvor: Trošelj, 2010:86

Motivi ljudskih, odnosno antropomorfnih oblika, još je jedan od tipičnih likovnih prikaza na uzglavnicama *mirila*. Često su to jednostavni prikazi ljudske figure uklopljeni u oblik križa, gdje su glava i noge nadodani na križ, ili pak glava u obliku solarnog križa (Slika 15.). Moguće je da su ovi likovni prikazi predstavljali dušu pokojnika ostavljenu na *mirilima*, ali to je naravno samo jedna od pretpostavki.

Slika 15. Antropomorfní križ,
mirilo Zapadnjara, Starigrad Paklenica

Izvor: Terensko istraživanje

Možda najupečatljiviji antropomorfni lik je prikaz čovjeka jednostavnom kružnom tehnikom sa tri križa, jedan unutar tijela, i po jedan sa svake strane izvan lika (Slika 16.). Ovakav prikaz preuzet je kao službeni simbol za oznaku *mirila*, kao što je vidljivo na Slici 17.

Slika 16. Kružni antropomorfni lik, *mirilo*
Nad Kruškovcem, Starigrad Paklenica
Izvor: Terensko istraživanje

Slika 17. Simbol *mirila* ucrtan na kamenu
na putu prema lokalitetu Sirno selo,
Ljubotić
Izvor: Terensko istraživanje

6.6.2. Epigrafske značajke *mirila*

Osim likovnog izražavanja majstora, jednako su se i epigrafske poruke najvećim dijelom klesale na uzglavnici *mirila*. Ovisno o pismenosti spomenutih, kao i o imućnosti pokojnikove obitelji, *mirila* mogu sadržavati godinu ili datum smrti, inicijale, puna imena i prezimena pokojnika, i slično. Natpisi su uglavnom bili plitko uklesani pa tako podložni utjecaju oborina i vjetrova što je rezultiralo time da su danas mnogi epigrafi teško čitljivi ili potpuno izbrisani. Ipak, dovoljan broj očuvanih poruka ostao je jasno vidljiv da bi se mogao klasificirati epigrafski sadržaj južnovelebitskih *mirila*.

Inicijali se obično nalaze uz dodatni sadržaj poput križeva ili vjerske poruke (slika 18.), gdje su „P.S.“ inicijali (u ovom slučaju „S“ označava lokalno prezime Sjauš), a vjerska poruka „Boga pomilova“ napisana u više redova sa križem i godinom smrti (1896.).

Slika 18. Inicijali sa dodatnim sadržajima,
mirilo Kruščica - među Klancin, Ljubotić

Izvor: Terensko istraživanje

Kao što je već napomenuto, uzglavnice su obično bile bogate koliko i obitelj pokojnika ili znanje majstora, pa tako i inicijali dolaze u raznim varijacijama, samostalno ili sa pridodanim brojevima ili slovima koja mogu označavati ime oca, vjersku kraticu, a ponekad i nedokučive ili teško dokučive elemente.

Poneka *mirila* ne spominju identitet pokojnika već su samo označena križem ili eventualno sa dodanom godinom smrti, kao što je vidljivo na *mirilima* Modriča i Jasenice, a postoje primjerci i sjevernije od njih (Slika 19.).

Slika 19. Godina sa pridodanim križem,
mirilo Glavčice, Starigrad Paklenica

Izvor: Terensko istraživanje

Mirila nad Kruškovcem bogata su jasno vidljivim, detaljnim epigrafskim sadržajem pa često nailazimo i na puna imena i prezimena sa pridodanim sadržajem, ili u kombinaciji sa kraticama (Slika 20.). Također, ova *mirila* daju se istaknuti kao jedna od ukrašenijih. Uočljiva je prvenstveno velika maštovitost majstora, ali s druge strane, obzirom da su nerijetko isklesane i uzglavnice i uznožnice, i imućnost ovdašnjeg okolnog stanovništva.

Slika 20. Puni antroponim s datumom smrti, *mirilo* nad Kruškovcem, Starigrad Paklenica

Izvor: Terensko istraživanje

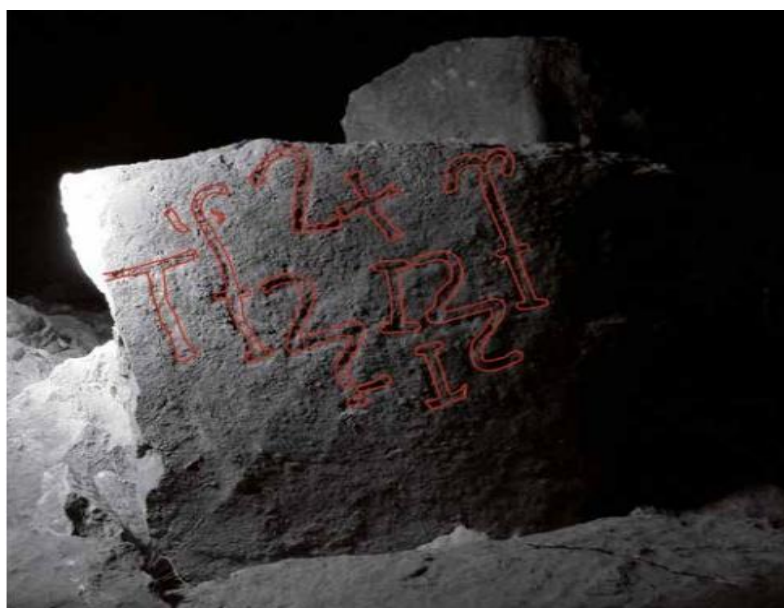
Natpisi na južnovelebitskim uzglavnicama su mahom jednostavni, lako dokučivi, faktografski, pisani lokalnim narječjem, ali s ponekim izuzecima. *Mirila* Među klancin sadrže primjer uzglavnice čiji epigraf nam govori da majstori nisu klesali samo činjenične natpise poput imena i datuma već i prave, teško interpretirajuće, zagonetke (Slika 21.). A. Pleterski (Jurčec Kosi dr., 2013.) daje zanimljiv osvrt i interpretaciju na dva posebna epigrafa na *mirilima* Među klancin. On povlači i poveznicu između ta dva natpisa bez obzira što se radi o najmlađem i najstarijem natpisu na navedenim *mirilima*. Na slici 21. nalazi se teško čitljiv niz slova, brojeva i simbola, a Pleterski ih povezuje sa trodijelnošću svijetova: gornji nebeski svijet, ovaj središnji svijet gdje žive ljudi, te donji podzemni svijet (Slika 22.). Donji dio

epigrafa koji izgleda kao odraz središnjeg natpisa objašnjava se kao podzemni zrcalni svijet gdje teku vode, a zaobljenost na vrhu desne crte predstavlja izvor nebeske rijeke (Jurčec Kos i dr., 2013.). Trojstvo kao motiv nalazi se na *mirilima* nastalim prije 20. stoljeća, kao primjerice na spomenutim *mirilima* s motivom trozuba.

Slika 21. Zagonetna kombinacija ukrasnih elemenata, *mirilo* Kruščica - među Klancin, Ljubotić

Izvor: Terensko istraživanje

Slika 22. Istaknuti elementi slike 21., *mirilo* Kruščica - među Klancin, Ljubotić

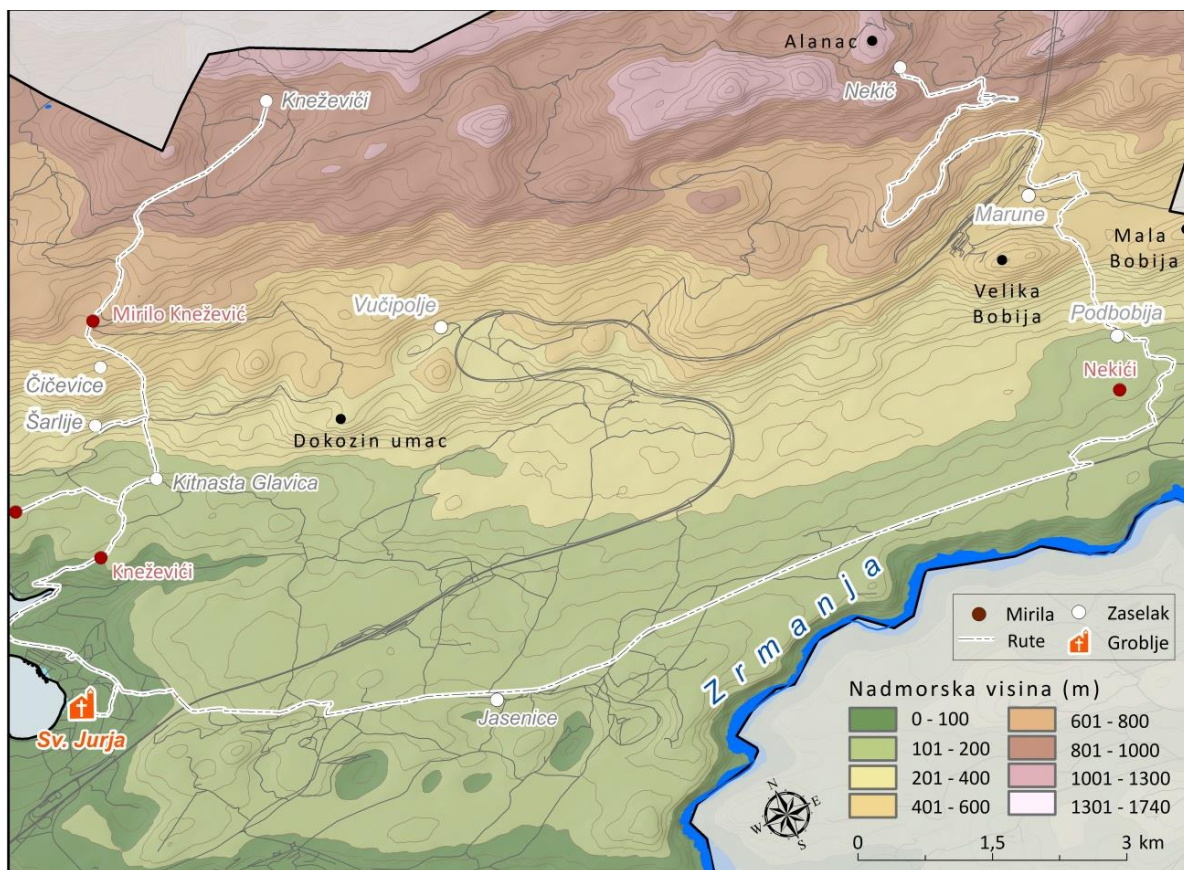
Izvor: Jurčec Kos i dr., 2013:84

7. Pregled *mirila* po naseljima promatranog područja

7.1. *Mirila* na području Jasenica

Na podnožju južnog Velebita smještene su Jasenice, između Modriča sa zapada i bivše tvornice glinice iznad Obrovca sa istoka. Sa južne i jugoistočne strane kao granica može se uzeti kanjon rijeke Zrmanje, dok sa sjevera ograničenje predstavlja Velebit, odnosno njegova južna padina. U reljefu prevladavaju karbonatne naslage, osobito vapnenci pa se radi o izrazito krškom krajoliku, od onoga ogoljelog vegetacijom, do krša s primjesama trava i niskoga grmlja te degradirane šumske vegetacije. Svakako, najvećim dijelom biljni pokrov ovoga područja rezultat je utjecaja snažne bure sa sjevera. Osim toga, nezahvalnost ovoga područja ističe se i u izrazito maloj količini potencijalno obradivih površina. Sam geografski položaj nekadašnjih, a i rijetkih današnjih zaseoka nije bio primamljiv ovdašnjem stanovništvu jer im nije obećavao mogućnost razvoja.

Brojni su zaseoci, kao i ostaci nekadašnjih, rasprostranjeni uglavnom uz staru cestu, podno planinskih uzvišenja na zaravnima. Ističe se selo Meki doci, zaseok roda Maruna, smješteno ispod ceste Sveti Rok - Obrovac. Ova plodna zaravan nekada je služila kao pašnjak u zimskom dobu godine, a blizu njega ujedno se nalazi i bunar (meki bunar). U ljetno doba godine sa svojim blagom Marune su selili na sjeverniji dio, oko 1000 m viši prijevoj Mali Alan (Lemić, 2013.). Rod Nekića na brdskom predjelu Jaseničkog dijela ostali su najzastupljeniji. Postoje donji i gornji Nekići. Donji su smješteni iznad ceste Jasenice - Zaton Obrovački, podno Velike Bobije, gdje je danas naseljeno čak sedam kuća (Lemić, 2013.). *Mirila* Nekića pak pripadaju rodu gornjih Nekića, čije su kuće ispod vrha Alanac i ispod kraljičinih vrata do kojih vodi Majstorska cesta.

Slika 23. Prikaz naselja Jasenice s pripadajućim *mirilima* i putovima

Izvor: izrađeno na temelju: središnji registar prostornih jedinica (SRPJ), EU-DEM, Geofabrik, terensko istraživanje (GPS)

Mirila Nekići smještene su na zaravni podno zaseoka donjih Nekića (Podbobija), iznad njih sjevernije pružaju se vrhovi Velike (584 m n/v) i Male Bobije (510 m n/v), sa istočne strane prostiru se Tulove grede, stjenoviti greben krškog područja sa izrazito strmim padinama, dok su neposredno okružena livadama sa niskim raslinjem. Nalaze se uz stari pastirski put koji vodi prema Rovanjskoj, a sa desne strane puta je suhozidnom tehnikom ograđen teren namijenjen za čuvanje blaga (Slika 24.). Pastiri su, u ovom slučaju, koristili ovaj put prilikom nošenja pokojnika prvo do *mirila*, a zatim dalje prema Rovanjskoj do crkve svetog Jurja, gdje pokojnik biva pokopan na mjesnom groblju (Slika 23.). Lokalitet se sastoji od 12 opaženih *mirila* orijentacije sjeveroistok - jugozapad, sukladno sa pravcem pružanja puta. Slaba održavanost i očuvanost lokaliteta rezultirala je slabijom uočenošću na samom terenu, obraslom niskim travama i grmolikom vegetacijom, točnije degradiranom šumom. Najveći broj *mirila* ovog lokaliteta načinjen je od nepravilno postavljenih podnica, a nerijetko i različitih oblika i veličina. Sam teren učinio ih je vremenom neupadljivim za oko jer je

moguća i pokrivenost kamena uzglavnice ili uznožnice vegetacijom, ili su navedeni jednostavno položeni na tlo.

Slika 24. Panoramski prikaz *mirila* Nekići (Tulove grede u pozadini desno), Jasenice

Izvor: Terensko istraživanje

Navedena *mirila* siromašna su uklesanim motivima ili epigrafijom; na pojedinima se mogu uočiti mogući tragovi simbola križa, ali veća je pretpostavka ipak da su ti tragovi na kamenu nastali uslijed trošnosti pod oborinama. Od prepoznatljivih isklesanih *mirila*, uočene su samo tri uzglavnice, od kojih je jedna isklesana samo godinom smrti (1886.) te položena na tlo, a dvije sa motivom križa, od kojih jedno sadrži i douzglavnicu sa isklesanim znakom križa. Slaba ukrašenost i neprecizna odabranost podnica te neobrađenost uzglavnica može se eventualno pripisati neukosti i siromaštvu nekadašnjih južnovelebitskih stočara naseljenih na ovom području. Tako se može naći *mirilo* bez podnica, označeno samo kamenom uzglavnice sa jedne te kamenom uznožnice sa druge strane.

Osim *mirila* Nekića, postojala su i *mirila* na višem predjelu, nekada smještena jugozapadno od Malog Alana, ali su nestala uslijed gospodarskih aktivnosti, točnije rudnim iskapanjima.

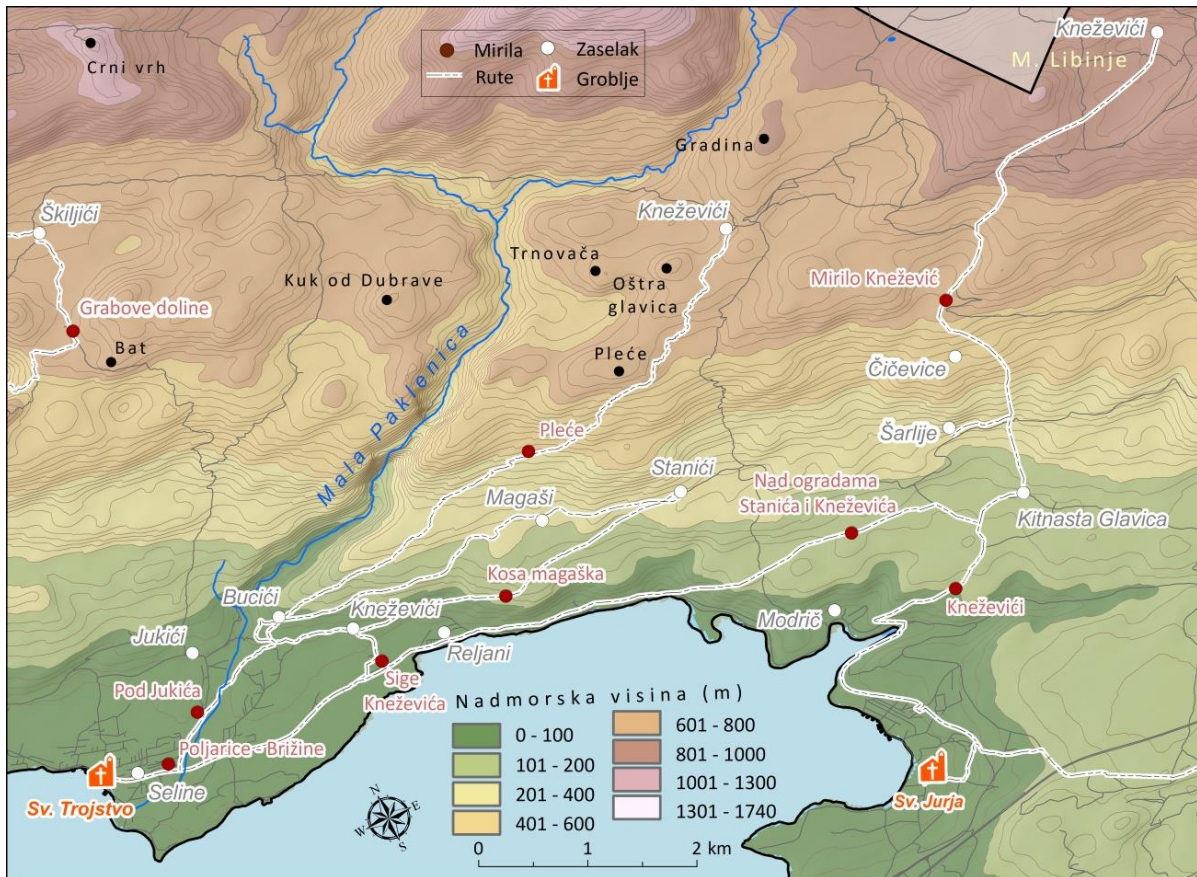
7.2. *Mirila* na području Modriča

Modrič je relativno mlađi zaseok jer je nastao šezdesetih godina 20. stoljeća, a sačinjen je prvenstveno od istoimene morske uvale koja se prostire od Rovanske s juga do Selina na sjeveru te se nalazi pri samom kraju podvelebitskog kanala. Ovaj manji kraj obiluje brojnim prirodnim posebnostima u svom obalnom i priobalnom području. Izrazito se ističe po vruljama, kao karakterističnom izvoru slatke vode u krškom reljefu koje izvire ispod površine mora, a najpoznatije su dvije vrulje: Modrić i Zečica. Osim toga, krajnji dio uvale podsjeća na svojevrsno jezero koje ujedno predstavlja i stanište brojnim životinjama kao što su patke i

labudovi. Ovdje bi se mogla spomenuti i poznata špilja Modrič, koja se nalazi prije samog ulaza u mjesto idući od smjera Rovanjske. Špilja tako teritorijalno pripada Rovanjskoj, iako joj je naziv Modrič. Za nju se pretpostavlja da je bila stanište prvim ovdašnjim ljudskim zajednicama, a i sklonište kasnijim nomadima južnog Velebita. Prema prethodnim istraživanjima uočene i pronađene su kosti domaćih životinja (koze, ovce), a i ljudske kosti (Dubolnić, 2006.). Iznad Modriča nalaze se najviši vrh Velebita, Vaganski vrh visok 1757 m, a osim njega ovim dijelom prostiru se visoravni Sveto brdo, Debelo brdo, Babin vrh, i tako dalje.

Ovo naselje također obuhvaća i priobalje južnog Velebita, pastirske stanove ili grupe manjih zaseoka naseljeni u davnijoj i bližoj nam prošlosti. Stanovništvo se bavilo pretežito stočarstvom, od čega su najvećim dijelom držali isključivo koze jer su one poznate kao životinje koje se lakše održavaju i hrane. Sve do otprilike 50 - ih godina pastiri su nesmetano stočarski iskorištavali prostor, dok uprava parka Paklenice nije zabranila držanje koza, iako su i dalje odobravali držanje ovaca jer su predstavljale manju potencijalnu štetu za ogolijevanjem vegetacije, kao što je već navedeno u prethodnom tekstu. Nakon zabrane, neki pastiri sa ovoga dijela Velebita bili su primorani raseljavati se na područje Obrovca, gdje su mogli nastaviti sa svojim stočarskim navikama.

Velebitski teren Modriča do otprilike 300 m n/v obiluje isključivo vegetacijom niskog raslinja, pri čemu se misli na kameniti teren sa primjesama tipične niske vegetacije: makijom, travama i livadama. Upravo na ovom dijelu zaleđa rasprostranjeni su zaseoci Kitnjasta glavica, Šarlije i Stanići. S druge strane, na višim predjelima, iznad 300m n/v prevladavaju šumske vegetacije, točnije bjelogorice hrasta medunca i graba. Na ovom predjelu daju se izdvojiti dvije velike zaravni, Veliko i Malo Libinje, smještene podno Svetog brda (1752 m n/v), ili još bliže, podno Debelog brda (1441 m n/v), a do kojih vodi makadamska cesta. Cesta se kod prijevoja na Libinjskoj kosi grana na dva smjera, istočni prema Tulovim gredama te zapadni prema Malom Libinju. Cestu presijeca na nekoliko prijevoja stari pastirski put kojim su se nekadašnji stočari služili, a danas se koristi gotovo nikako jer ga je cesta vremenom zamijenila. Nekada su ove livade i zaravni služile za ispašu stoke za vrijeme ljetnih mjeseci, a osim toga ovdje se nalazi i stan Kneževića. Također, niže se nalazi i zaseok Čičevica na oko 500m n/v, smješten na zaravni, uz stari pastirski put idući prema Libinju.

Slika 25. Prikaz zaseoka Modrič s pripadajućim *mirilima* i putovima

Izvor: izrađeno na temelju: središnji registar prostornih jedinica (SRPJ), EU-DEM, Geofabrik, terensko istraživanje (GPS)

Kao što je sam Modrič teritorijalno podijeljen između dvije općine, tako su i njegova *mirila* podijeljena. Naime, dio stanovnika pokopan je u Rovanjskoj, dok je dio pokopan u Selinama, prema čemu se dolazi do zaključka kako je i stanovništvo podijeljeno između dvije župe. Položaj zaseoka uvjetovao je mjesto pokapanja, pa su stanovnici zaseoka smješteni na istočnoj strani pokapali svoje pokojnike u Rovanjskoj, dok su oni sa zapadne strane to obavljali u Selinama (Slika 25.). To nam govori i usmjerenost starih putova kojim su se kretali krenuvši od stanova prema groblju, između kojih se nalaze i *mirila*. Radi se o lokalitetima čija su spomen - počivala pretežito obrasla niskim grmljem i travama, a jedan lokalitet je nestao izgradnjom ceste koja vodi prema Libinju, točnije nalazio se točno na raskrižju ceste koja istočno vodi prema Libinju, a zapadno prema Rovanjskoj i Maslenici.

Najniža *mirila* (Kneževići) idući cestom iz Modriča prema Libinjama, smještena su na svega 92m n/v, sa desne strane ceste (slika 25.). Pripadaju rodu Šarlije, a orijentirana su pravcem puta koji vodi prema Rovanjskoj (Slika 25.), sjeveroistok - jugozapad. Kao što je već

navedeno, pokojnici su se pokapali na groblju crkve svetog Jurja u Rovanjskoj, a lokalitet se sastoji od svega desetak većih i manjih *mirila*, većinski neukrašenih i neisklesanih.

Slika 26. Lokalitet *mirila* Kneževići, Modrič

Izvor: Terensko istraživanje

Pod Modričem pripada i zasebno *mirilo* Knežević (Slika 27.) sa Malog Libinja. Nalazi se iznad zaseoka Čičevica, na čistini jugoistočno od Debelog kuka (Slika 25.). Radi se o jednom *mirilu* smještenom na livadi, neposredno uz stari pastirski put. Kamen uznožnice je u ovom slučaju nešto veći od kamena uzglavnice, i iako *mirilo* ne sadrži isklesanu godinu, smatra se, prema predaji, kako je nastalo na samom početku devetnaestog stoljeća.

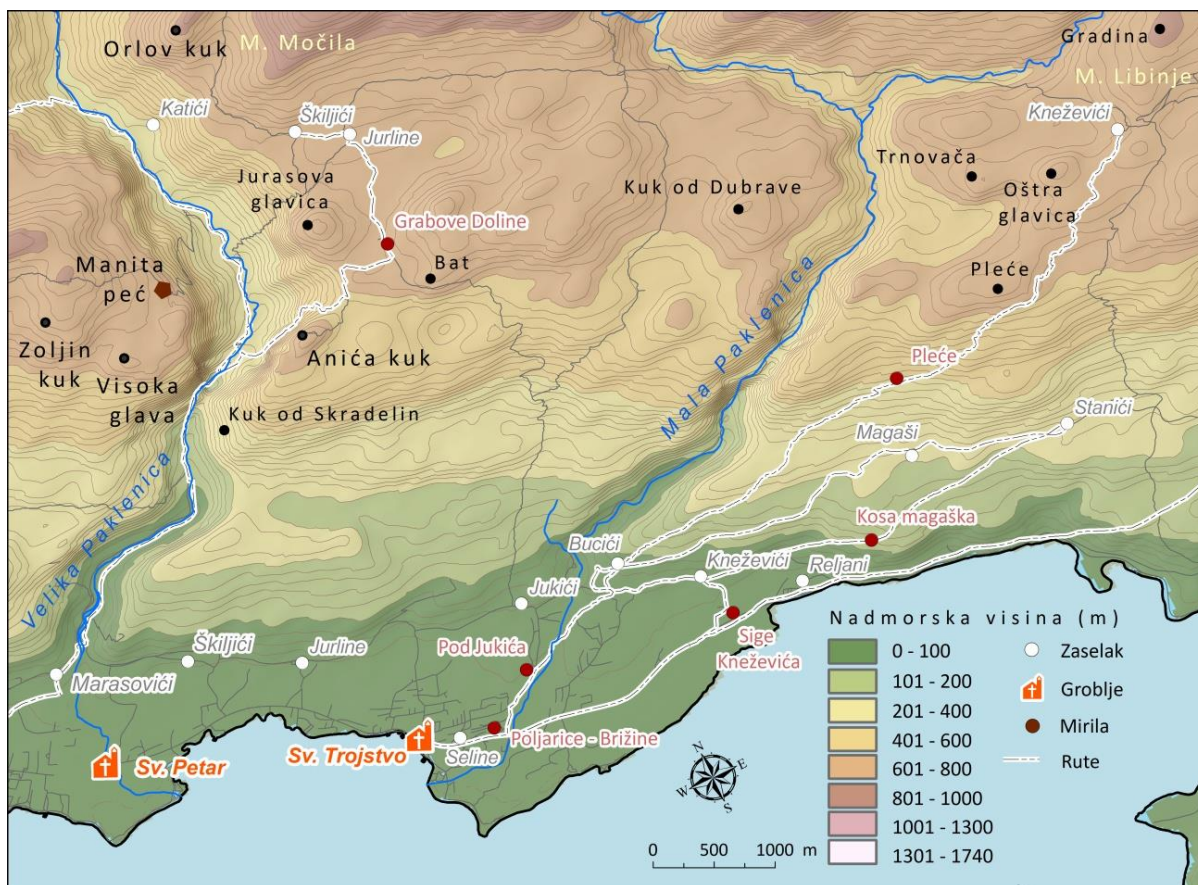
Slika 27. *Mirilo* Knežević, Debeli kuk

Izvor: Terensko istraživanje

Posljednje *mirilo* Modriča smješteno je na zapadnom dijelu, *mirilo* Nad ogradama Stanića i Kneževića (Slika 25.). Lokalitet pripada rodu Kneževića sa Kitnjaste glavice, a smješteno je uz obje strane puta prema Selinama, pa su prema tome i orijentirana istok - zapad. Ova *mirila* smještena su jugoistočno od vrha Križ Stanića (253 m n/v), te sjeveroistočno od Nadgradine (155 m n/v). Sa istočne strane, u neposrednoj blizini, nalazi se suhozidom ograđena livada Kneževića. Lokalitet se sastoji od 15 - ak *mirila* raštrkanih uz obje strane puta, a nekolicina njih je i devastirana uslijed slabog održavanja. Pokojnici roda Kneževića kojima ova *mirila* pripadaju su pokapani u Selinama, a to se održalo sve do Drugog svjetskog rata, od kada su se počeli pokapati u Rovanjskoj.

7.3. *Mirila* na području Selina

Prostor naselja Seline obuhvaćen je pod općinu Starigrad te pokriva prostor teritorijalno određen između Modriča sa juga te Starigrada Paklenice sa sjevera. Naselje je smješteno, kao i ona obližnja, uz Jadransku magistralu te pripada Pakleničkoj rivijeri. Od prirodnih karakteristika ističe se kanjon Male Paklenice koji se pruža sa istočne strane naselja i zajedno sa kanjonom Velike Paklenice pripada Nacionalnom parku Paklenica. Upravo ovaj kanjon, usječen u vapnenačku podlogu, predstavlja drugi vodotok po veličini u nacionalom parku i ima značajnu ulogu pri današnjem izgledu i smještaju naselja. Dug je 12 km, a širok između 400 – 500 m (URL 2). Nastao je još od vremena posljednje oledbe, kada je došlo do postepenog otapanja leda sa viših predjela Velebita te je tako voda, spuštajući se prema nizinama, usijecala reljef erozijom i nosila materijal sve do podnožja, točnije do Velebitskog kanala. Pri tome, dodatnoj učinkovitosti erozije pridonijele su i učestalije i veće količine oborina uslijed samog procesa oledbe te tako zajedno sa otopljenim ledenim pokrovom činile velike količine vode koja je bila u mogućnosti nositi erozijski materijal sve do nizina. Taj materijal nalazi se na samom kraju ušća i danas čini zaravan na kojoj se nalazi samo naselje (Pelivan, 1999.). Za razliku od ovog nižeg dijela, velebitski kraj ovog područja je poznat po tome što je teže pristupačan od njegovih okolnih dijelova. Izvor bujice koja teče ovim kanjonom nalazi se podno stjenovitog vrha Vlaški grad, na visini od 1375 m. Orljača je jedina njena pritoka koja također izvire sa istočne strane Vlaškog grada.

Slika 28. Prikaz naselja Selina s pripadajućim *mirilima* i putovima

Izvor: izrađeno na temelju: središnji registar prostornih jedinica (SRPJ), EU-DEM, Geofabrik, terensko istraživanje (GPS)

Mirila na području Selina brojnija su od prethodno obrađenih *mirila* Modriča i Jasenica. Razlog tomu može biti jednostavno to što su na području na kojem su zaseoci smješteni blizu groblja, točnije blizu Jadranske magistrale i mora. Sukladno tome, i najveći dio *mirila* nalazi se na području niže nadmorske visine (Slika 28.) te su lokaliteti lako istraživi i pristupačni. Kao izuzetak daju se izdvojiti tri lokaliteta *mirila* koja se ne nalaze u samoj blizini groblja, već na nešto većoj udaljenosti, procjene od oko 45 min do dva sata hoda. Ovdje se radi o *mirilima* Jurlina roda sa Grabovih dolina (koja su ujedno i *mirila* najveće udaljenosti od mjesnog groblja), *mirila* roda Stanića i Magaša, nazvana Kosa Magaška, te *mirila* Pleće koja pripadaju Kneževičima sa Libinja. Libinje su poznate po ljetnim stanovima ovdašnjih stanovnika (Kneževiči), kao i Mala Močila (Jurline, Dadići, Jusupi) (Trošelj, 1984.). Ostali zaseoci smješteni na nižim nadmorskim visinama jesu stalna staništa, kao što su Jukići, Bucići, Magaši, Jusupi, Jurline, Kneževiči.

Kada se govori o udaljenosti između *mirila* i groblja, valja istaknuti spomenuta *mirila* podno Grabovih dolina koja se ovdje jedina ističu kao izuzetak jer se ne nalaze približno na pola puta od zaseoka do mjesta pokapanja, nego se nalaze svega 10 - ak min hoda od samog zaseoka prema groblju. Smještena su podno vrha Jurasove glavice (742 m n/v) sa istoka te vrh Bat (774 m n/v) sa zapada, na mjestu gdje se odvaja put prema zapadu, prema kanjonu Velike Paklenice i Anića kuku. Svi ostali lokaliteti *mirila* ovoga naselja prate ustaljeno pravilo udaljenosti na otprilike pola puta do mjesnog groblja.

Što se tiče orijentiranosti *mirila*, većinski su položena u pravcu istok - zapad, što se uzima kao tradicionalni način polaganja pokojnika, okrenutog prema zalazu Sunca. Kao izuzetak može se spomenuti lokalitet Sige Kneževića, gdje su *mirila* orijentirana u suprotnom pravcu, zapad - istok.

Na *mirilima* naselja Seline nalaze se raznoliki motivi uklesani na uzglavnicama, a ponegdje i na uznožnicama (Grabove doline). Najučestaliji je motiv kršćanskog križa, ali na udaljenijim lokalitetima se najčešće ističu solarni križevi ili kombinacije više križeva. Ovakva razlika u ukrašavanju može se pripisati i samoj starosti, ili vremenu izrade kamena uzglavnice, pa tako motivi isklesani na *mirilima* Grabove doline djeluju dekorativnije i maštovitije za razliku od *mirila* smještenih bliže groblju, gdje se uglavnom nalaze natpisi i motivi jednostavnog kršćanskog križa.

Brojni lokaliteti, prema zapisima Mirjane Trošelj, potpuno su zarasli ili uništeni procesom urbanizacije i izgradnjom brojnih objekata na tim područjima (*mirila* na Zukvi, Jabukovac, *mirila* Samardžića, Poljarice - Brižine).

7.4. *Mirila* na području Starigrada Paklenice

Naselje je nazvano Starigrad Paklenica isključivo iz razloga kako bi se razlikovalo od grada na Hvaru, Stari Grad. Smješten je između Selina i Tribnja, sa istočne strane zatvara ga velebitski masiv, dok je sa zapadne strane ograničen velebitskim kanalom, kao i sva obližnja mjesta na ovome području kroz koja prolazi Jadranska magistrala. Starigrad Paklenica je danas središte općine Starigrad, a teritorij današnjeg naselja se i kroz povijest spominje kao središte južnovelebitskog areala.

Proces naseljavanja ovoga kraja započeto je još od razdoblja paleolitika, kao što je već spomenuto u prethodnom tekstu, a kao urbano središte dokumentirano postoji od vremena rimskog doba, kada se nazivao *Argyrumtum* (Dubolnić, 2006.). Kao dokaz nekadašnje

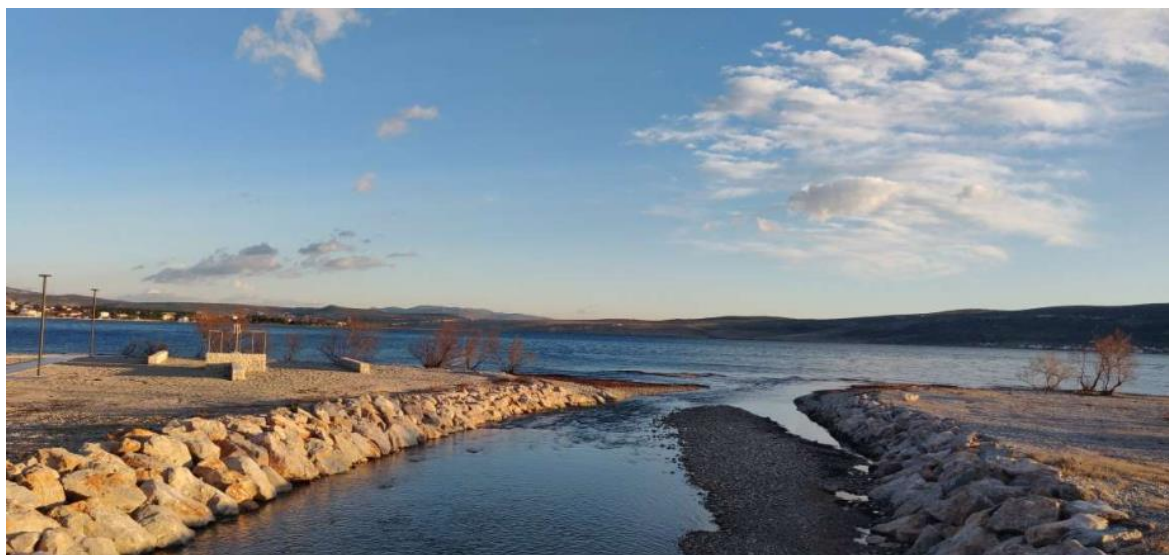
naseljenosti i borbe za prevlašću nad ovim prostorom svjedoče brojna arheološka nalazišta, kao što su Večka kula (Slika 29.), utvrda Paklarić, ostaci antičkih zidova pod morem kao podmorski lokalitet, i tako dalje.

Slika 29. Večka kula, kanjoni Velike (lijevo) i Male Paklenice (desno), Starigrad Paklenica

Izvor: Terensko istraživanje

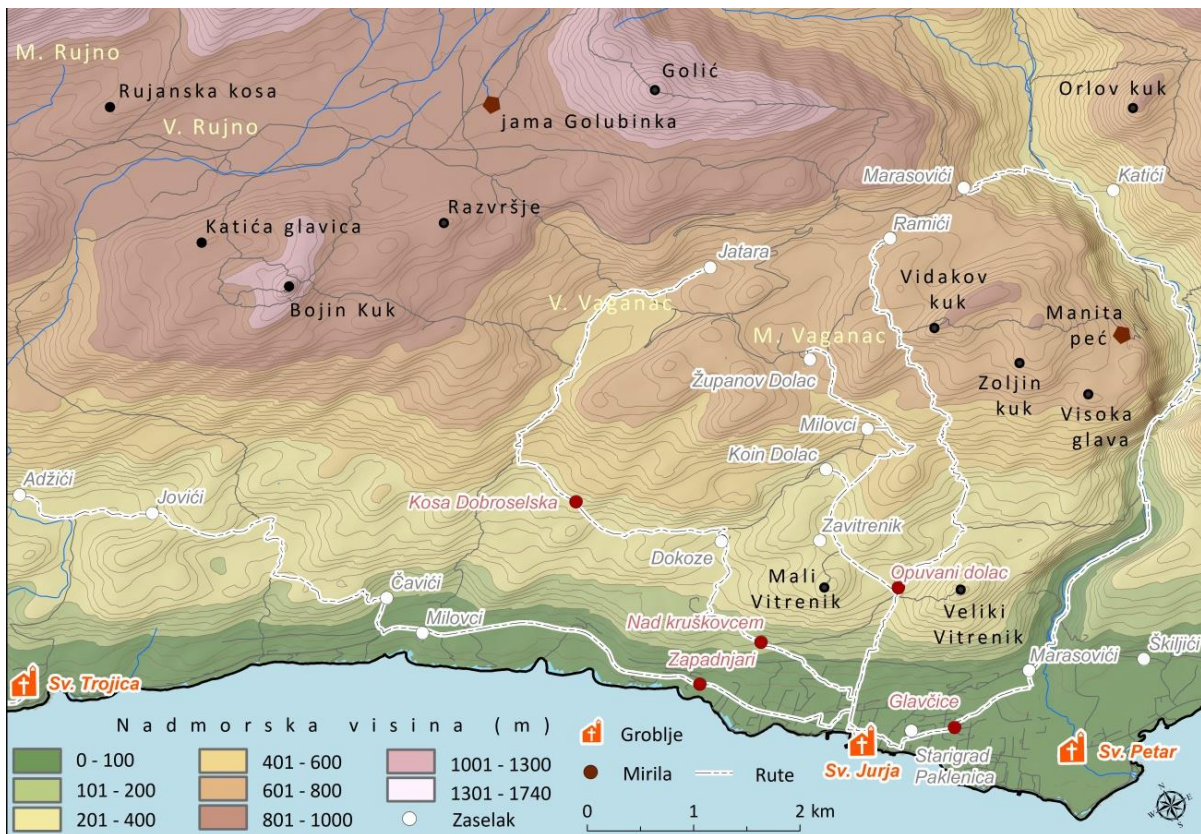
Gorski predjeli ovoga kraja, točnije dijelovi koji zemljopisno pripadaju naseljima Starigradu Paklenici i Seline, najvećim dijelom obuhvaćeni su pod prostor Nacionalnog parka Paklenica. 19. listopada 1949. godine proglašen je nacionalnim parkom sa površinom od 95 km², a prostorno pripada dvjema županijama, Zadarska i Ličko - senjska, s tim da je većina (oko dvije trećine ukupne površine) pod Zadarskom županijom (URL 7). Obilje šumske vegetacije, raznolikost i posebnost flore i faune te kanjoni Velike i Male Paklenice okomito usječeni, svakako su glavni razosi proglašenja ovoga kraja zaštićenim područjem. Kanjon Velike Paklenice smješten je u Starigradu Paklenici, a karakterističan je po istoimenom potoku koji svojom duljinom tijekom kišnih razdoblja u godini protječe sve do ušća u more u podnožju (Slika 30.). Navedeni potok ima svoje dvije pritoke: Brezimenjača koja protječe istoimenom dolinom i tok joj je duljine oko 3 km; te pritoka Suha draga kojoj je duljina toka također oko 3 km (Pelivan, 2003.). Osim potoka Velika Paklenica, u donjem ili ulaznom dijelu nacionalnog parka nalazi se litica visoka oko 400 m, takozvani Anića kuk, danas poznato i atraktivno penjalište.

Slika 30. Ušće potoka Velika Paklenica u Velebitski kanal, Starigrad Paklenica

Izvor: Terensko istraživanje

Stanovništvo gorskih predjela naselja Starigrad Paklenica u okviru područja nacionalnog parka svoje stanove postepeno napuštaju nakon 1949. godine, točnije nakon proglašenja ovoga prostora zaštićenim. Najpoznatija prezimena rodova čiji su stalni stanovi bili unutar Parka jesu Parići, Ramići, Marasovići, Škiljići, Jurline, Katići, Kneževići, i tako dalje. Brojne livade, pašnjaci, šume, potoci, špilje i pećine pružali su ovdašnjem stanovništvu nesmetano korištenje prirodnih bogatstava, što je ujedno bio i primarni faktor održavanja njihove tradicije. Tako su nesmetano mogli koristiti livade za ispaše njihove stoke, obrađivati zemlju i slično. Mjesta, odnosno livade koje su se koristile za ispašu bila su Velika Močila, Mala Močila i Ogradica. Uslijed proglašenja Paklenice nacionalnim parkom, ovdašnje stanovništvo raseljava se vremenom u niže predjele, uz Jadransku magistralu, u obližnja naselja te je tako postepeno ugašen nekadašnji tradicionalni život ovdašnjih stočara. Danas više nema stalnih stanovnika, a posljednji koji su napustili svoju kuću bili su Ramići (Josip i Marija) koji su ostali živjeti na Velebitu sve do svoje smrti (2017. god.).

Slika 31. Prikaz naselja Starigrad Paklenica s pripadajućim *mirilima* i putovima

Izvor: izrađeno na temelju: središnji registar prostornih jedinica (SRPJ), EU-DEM, Geofabrik, terensko istraživanje (GPS)

U sklopu današnjeg naselja Starigrad Paklenica nalazi se pet lokaliteta sa manje ili više očuvanim *mirilima*, dok je jedan lokalitet potpuno nestao (*Mirila Šikića*) uslijed izgradnje ceste. Krene li se zapadno od centra Starigrada Paklenice, pokraj današnje magistrale, između novoizgrađenih kuća, može se naići na ostatke nekoć jednog od najvećih lokaliteta na cijelom južnom Velebitu, *Mirila Zapadnjara* (Slika 31.). Izgradnjom Jadranske magistrale i vikendica ovaj lokalitet sveo se na svega desetak očuvanih *mirila* (Slika 32.).

Slika 32. *Mirila* Zapadnjara, Starigrad Paklenica

Izvor: Terensko istraživanje

Ukrašeni su uglavnom jednostavnim križevima i natpisima, ali može se naići i na nekoliko kurioziteta, kao što je prikaz čovjeka, odnosno antropomorfni motiv koji je danas službeni simbol za *mirila* (Slika 17.), kao i nekoliko motiva koji se mogu povezati sa magijskom tematikom ili vjerovanjima starih stanovnika Velebita (Trošelj i Zanki, 2012.). Također, može se istaknuti i isklesanost svih podnožnica simbolom jednostavnog kršćanskog križa. Što se tiče orijentiranosti, ova *mirila* položena su u pravcu sjeverozapad - jugoistok, sukladno kretanju magistrale neposredno uz njih.

Na svojevrsnom vidikovcu iznad Starigrada Paklenice, na makadamskoj cesti prema Velikom Rujnu nalazi se lokalitet *Mirila* nad Kruškovcem (Slika 31.). Na blago uzdignutom terenu od više stotina kvadratnih metara, sa kojeg se pruža pogled na Starigrad Paklenicu i Velebitki kanal, nalazi se pedesetak očuvanih *mirila* (Slika 33.). S obzirom na donekle udaljeno mjesto od mora, *mirila* na ovom području nisu srušena ili narušena modernom gradnjom te se tako ovdje nalazi jedno od najbogatije ukrašenih *mirila* na cijelom južnom Velebitu, što vjerojatno govori i o bogatstvu samih ljudi čija su *mirila* izgrađena na ovom lokalitetu. Štoviše, i same uznožnice većinski su isklesane, i to ne samo jednostavnim motivima, nego i kompleksnijim uradcima majstora klesara, koje se inače pronalaze samo na uzglavnicama. *Mirila* su orijentirana također u pravcu sjeverozapad – jugoistok, a može se

uočiti i segmentacija lokaliteta prema rodovima, odnosno prezimenima (Katalinići, Dokoze, Ercezi, Bušljete).

Slika 33. *Mirila* nad Kruškovcem, Starigrad Paklenica

Izvor: Terensko istraživanje

Idući putem koji vodi istočno od *mirila* nad Kruškovcem, smještena su *mirila* čiji je lokalitet nazvan Opuvani dolac (Slika 31.). Lokalitet se nalazi na raskrižju puteva, na čistini između Velikog (433 m n/v) i Malog Vitrenika (410 m n/v), a broji gotovo stotinu *mirila*. Što se tiče ukrašenosti kamena uzglavnica, prevladavaju dekorativni elementi kao što je solarni križ ili varijacije istoga; a *mirila* su orijentirana u smjeru sjeverozapad – jugoistok.

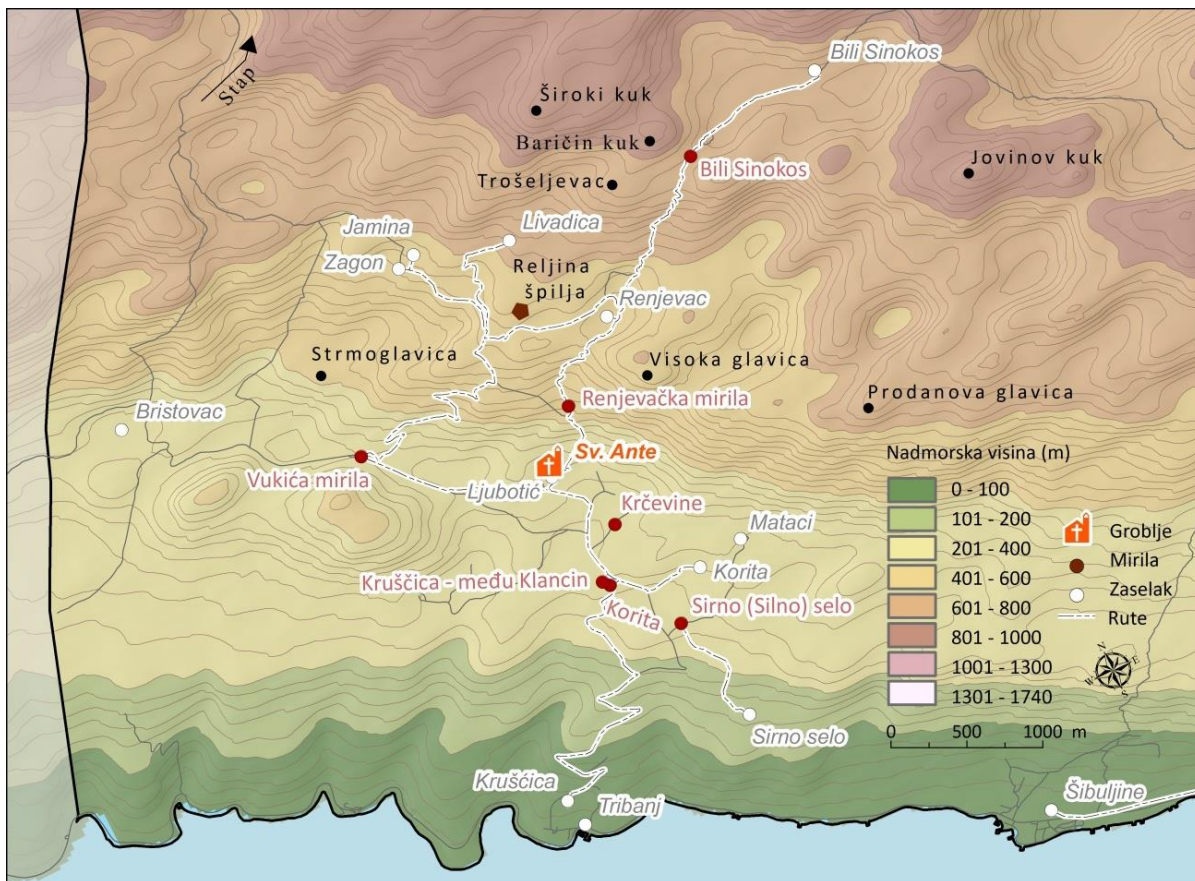
Najudaljenija i najsjevernija jesu skupina *mirila* Kosa Dobroselska, na visini od oko 360 m n/v. Nalaze se na putu prema Velikom Rujnu iz smjera Starigrada Paklenice, istočno se nalazi Čelinka (375 m n/v), a podno njih je zaseok Katalinića, Dobroselo. Sastoje se od desetak očuvanih i lako uočljivih *mirila* smještenih uz sam put, na prijevoju, a orijentirana su u smjeru sjeverozapad – jugoistok. Ovdasnja *mirila* daju se rasporediti u dvije grupe, a pripadaju obitelji Koić (zaseok Jatara, Veliki Vaganac), što se da uočiti iz natpisa imena pokojnika sa kamena uzglavnice. Prva grupa sastoji se od tri *mirila* čiji je oblik uzglavnice dvoslivni, a isklesane su kombinacijom simbola križa i punim imenom pokojnika. Druga

grupa *mirila* ovog lokaliteta nalazi se nekoliko metara dalje, također uz put, a sastoji se od šest *mirila* od čega su pet kompletni, a posljednji ostatak *mirila* u nizu čini samo ukrašeni kamen uznožnice. Ovdje se nalazi lučno – zaobljeni oblik uzglavnice, a *mirila* su isklesana dekorativnijim elementima, kao što su solarni križ i rozeta, dok su uzglavnice ispunjene simbolima križa i punim imenom pokojnika te godinom smrti. Lokalitet je slabo očuvan, obrastao raslinjem, a isklesani oblici teško se prepoznaju uslijed trošnosti nastale postepenom aktivnošću atmosferilija.

Posljednja skupina *mirila* naselja Starigrada Paklenice je lokalitet Glavčice (Slika 31.). Ova skupina sastoji se od 15 - ak *mirila* pravilno poredanih jedno do drugog smještenih između naseljenih kuća, ali ograđenih pregradbenim zidom. Ova *mirila* pripadaju rodovima Parići, Ramići i Marasovići sa Velike Paklenice. Uzglavnice su pravilnog polukružnog oblika, isklesane jednostavnim motivima križa, skupinama križeva, ili godinom smrti.

7.5. *Mirila* na području Tribnja

Tribanj je posljednje naselje Zadarske županije smješteno uz Jadransku magistralu te posljednje naselje koje pripada općini Starigrad. Iz ovog podvelebitskog naselja cesta vodi prema Ljubotiću, planinskom zaseoku, udaljenom oko 3,5 km od mora i Jadranske magistrale. Sve do druge polovice dvadesetog stoljeća Ljubotić je bio daleko naseljeniji nego danas, kada broji svega nekoliko stalno naseljenih kuća te predstavlja izrazito emigracijsko i depopulacijsko područje. Ostaci nekadašnjeg intenzivnijeg života na ovim predjelima jesu brojne napuštene kuće, stari pastirski putovi, Crkva sv. Ante sa pripadajućim grobljem, kao i šest do sada istraženih lokaliteta *mirila*. Iznad crkve nalazi se kamp izletište Vrata Velebita, koje ujedno može poslužiti kao ishodište za brojne planinarske rute. Ljubotićki kraj tipičan je velebitski krški krajolik bogat kamenjarom, oskudan biljnim zajednicama, od kojih prevladavaju trave, nisko raslinje i degradirani krš, odnosno šikare i nisko grmlje, a šumske zajednice nalaze se uglavnom na podnožjima okolnih planina. *Mirila* su u ovom dijelu Velebita uređena i donekle očuvana, a 2006. godine turistička zajednica općine Starigrad otvorila je poučnu stazu koja zatvara četiri lokaliteta u samoj blizini groblja (Lukač i dr., 2007.).

Slika 34. Prikaz naselja Tribanj s pripadajućim *mirilima* i putovima

Izvor: izrađeno na temelju: središnji registar prostornih jedinica (SRPJ), EU-DEM, Geofabrik, terensko istraživanje (GPS)

Jugoistočno od Ljubotića nalaze se *mirila* Sirnog Sela, istoimenog zaselka, a pripadala su rodu Trošelj (Slika 34.). Oni su svoja *mirila* postavljali na pola puta idući uzbrdo prema ljubotićkom groblju. Orijentacija im je zapad – istok, a isklesane su samo uzglavnice, pretežito jednostavnim motivima poput kršćanskih križeva, imenima pokojnika, godinom smrti ili kombinacijama navedenog. Uzglavnice su različite, ovisno o tome jesu naknadno dorađene ili se samo radi o položenom i neobrađenom kamenu. Ona uređenija su i pažljivije probrana prilikom odabiranja kamena douzglavnice i ostalih podnica. Od obrađenih uzglavnica razlikuju se različiti oblici: lučno – zaobljeni, dvoslivni i pravokutni. Lokalitet se sastoji od tridesetak *mirila* raspoređenih u nekoliko skupina. Te skupine obično se sastoje od nekoliko *mirila* koja su, prema svojoj dužini, pripadala odraslim osobama, ali i nekoliko manjih *mirila* koja su pripadala mlađim osobama, iz čega se može zaključiti kako su grupirana prema obiteljskoj pripadnosti, kao što je prikazano na slici 35.

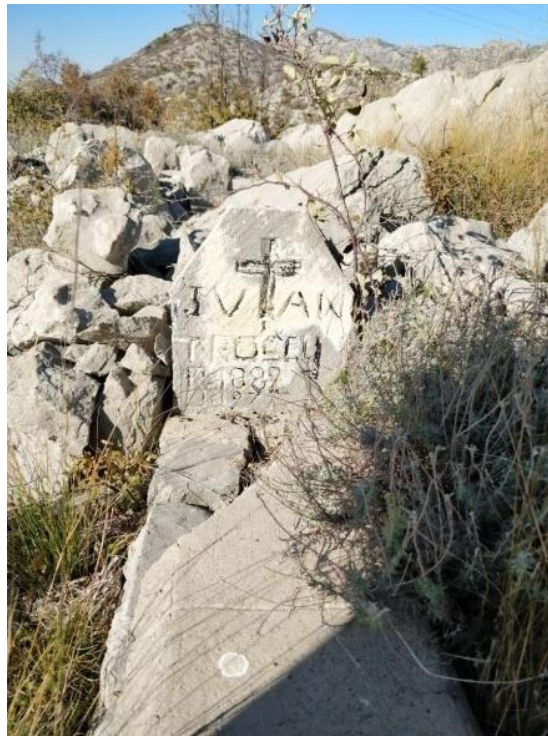
Slika 35. *Mirila* Sirnog sela, Ljubotić

Izvor: Terensko istraživanje

Od *mirila* Sirnog sela idući sjeverozapadno prema crkvi u Ljubotiću, sa desne strane ceste smještena su *mirila* Korita (Slika 34.). Pripadaju rodu donjih Mataka, a nazvana su prema istoimenom zaseoku istočno od samih *mirila*. Nalaze se na otprilike polovici puta prema groblju, na čistini i blago uzvišenom terenu. Lokalitet broji oko 20 - ak raštrkanih *mirila*, a orijentirana su u smjeru sjeverozapad–jugoistok. Sva *mirila* su isklesana, s tim da su na uznožnicama motivi jednostavnog kršćanskog križa. Uzglavnice su različito ukrašene, uvelike maštovitije od *mirila* Sirnog sela. Osim simbola križa, na uzglavnicama se nalaze inicijali pokojnika, godina smrti, kombinacije navedenoga, kao i razni drugi motivi.

Nekoliko desetaka metara sjeverno od *mirila* Korita nalaze se *mirila* Kruščica – među Klancin (Slika 34.), a pripadaju rodovima Trošelj i Sjauš iz Kruščice. *Mirila* su na blagom uzvišenju uglavnom grupirana s obje strane starog puta pa im je i orijentacija sukladna smjerom puta, sjeverozapad–jugoistok. Većina uzglavnica jesu pravokutnog oblika, pravilno oblikovane, a samo nekoliko njih su lučno zaobljenog ili dvoslivnog oblika. Na ponekim uznožnicama može se uočiti uklesan simbol križa. Ovaj lokalitet je ponešto drugačiji od prethodnih jer sadrži neka od jedinstvenih primjeraka ukrašavanja uzglavnica koja ostaju neobjašnjena u potpunosti do danas, kao što je objašnjeno na primjeru slike 21. Osim toga, ovdje se nalazi *mirilo* istaknuto po tome što pri njegovoj izradi nije korišten samo materijal, odnosno kamen, koji se nalazi u neposrednoj blizini *mirila*; nego je uzglavnica izrađena naknadno kao kamena ploča, dok su podnice salivene betonom. Na uzglavnici ovog *mirila*,

osim urezanog punog imena i prezimena, datuma rođenja i smrti, te znaka križa, svi uklesani elementi su naknadno podebljani ili obojani crnom bojom (Slika 36.).

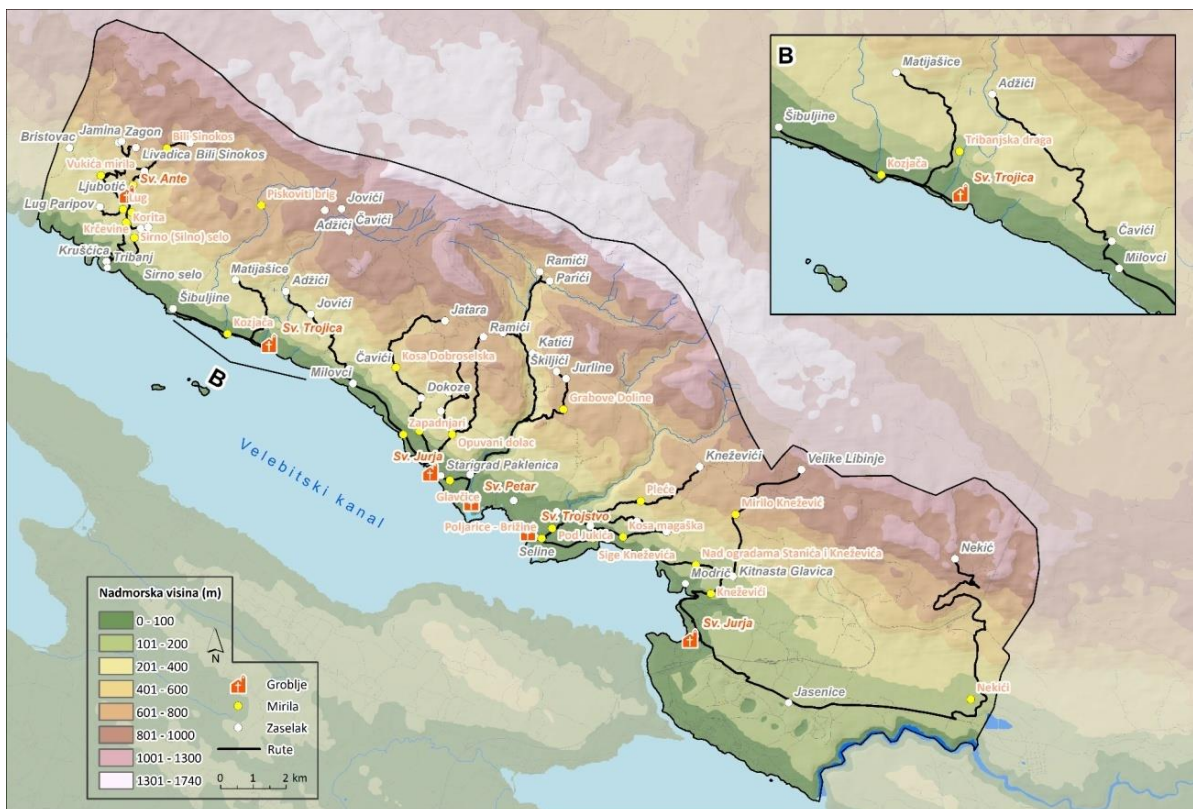
Slika 36. *Mirilo* Kruščica – među Klancin, Ljubotić

Izvor: Terensko istraživanje

Sjeverozapadno od *mirila* Kruščica - među Klancin, te jugoistočno od groblja u Ljubotiću, nalazi se *mirilo* Krčevine (Slika 34.). *Mirilo* je smješteno kod zaseoka Krčevine, uz kuće koje pripadaju gornjim Maticima, sa desne strane ceste, na travnatom terenu. Lokalitet se sastoji od 15 - ak *mirila*, od kojih su neka nedovršena, a neka vremenom uništena. Može se reći, prema informacijama mještana, kako je tradicionalni način nošenja pokojnika do groblja prekinut izgradnjom ceste koja vodi sve do groblja, budući da je posljednje *mirilo* ovog lokaliteta nastalo 1982. godine, a cesta je funkcionalna od 1980. godine.

Preostala *mirila* koja pripadaju ovome nizu ljubotićkih *mirila* nalaze se nešto udaljenije, a to su Vukićeva i Renjevačka *mirila* (Slika 34.). Vukićeva *mirila* nalaze se sjeverozapadno od groblja, na visini od otprilike 330 m n/v, uz planinarski markirani put koji danas vodi prema Stapu. Osim toga, nalaze se na mjestu gdje makadamska cesta spaja zaseoke Renjevac na istoku i Lukovac na zapadu, a uz njih prolazi i stari put koji je spajao planinske zaseoke Bristovac i Livadica sa Ljubotićem (Slika 34.). Ova *mirila* su smještena sa obje strane puta, orijentacije sjeverozapad – jugoistok, sukladno smjeru samog puta. U

postojećoj literaturi se još nazivaju i *mirila* Rastovci, nazvana prema istoimenoj dolini jugoistočno od lokaliteta. Spadaju među najbrojnija *mirila* Velebita jer broje oko 200 - tinjak *mirila*, a pripadaju rodovima iz navedenih zaseoka Bristovac (Vukići) i Livadica (Njegovani i Zubčići). Ovdje se, očekivano, susreću raznovrsno ukrašena i neukrašena *mirila*, od čega su najzastupljeniji jednostavni znak križa na uzglavnicama te ime ili inicijali pokojnika sa godinom smrti. Ono što se može izvući kao posebnost ovih *mirila* je to da su interesantna po tome što su neka od njih ili više njih grupirana na način da su odvojena ili ograđena kamenjem.

Slika 37. Prikaz prostornog obuhvata promatranog područja s pripadajućim *mirilima* i putovima (s naglaskom na *mirila* naselja Tribanj Šibuljina: Kozjača i Tribanjska draga)

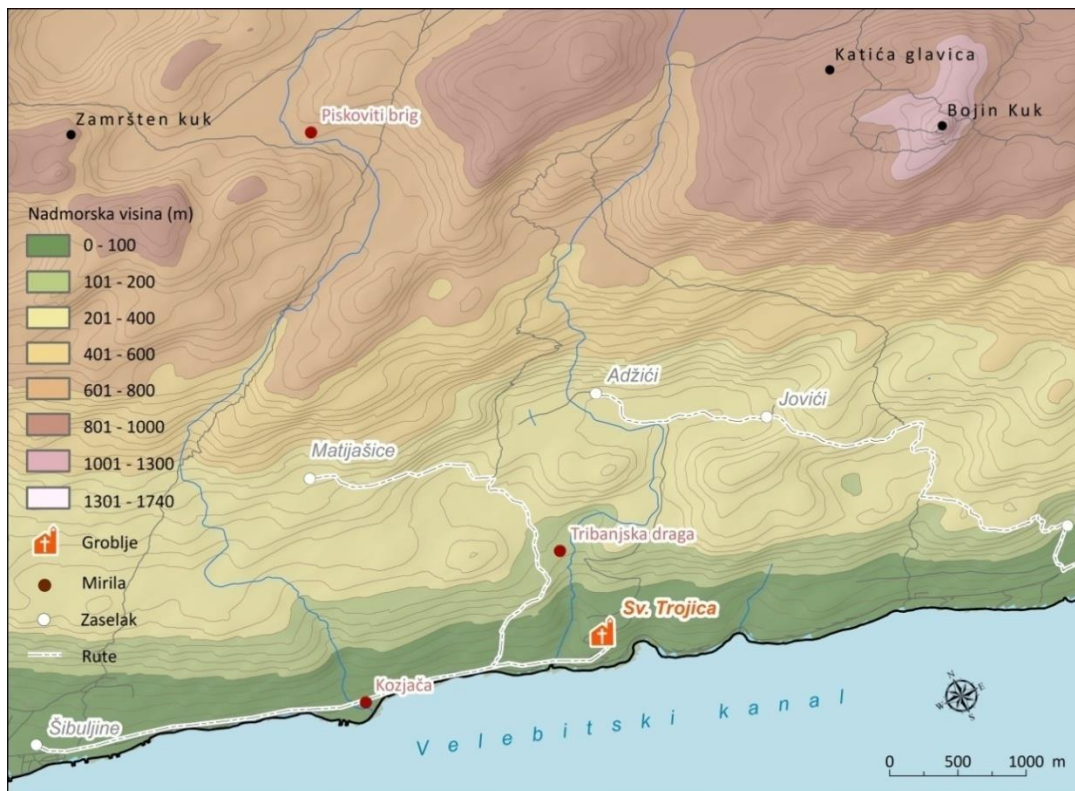
Izvor: izrađeno na temelju: središnji registar prostornih jedinica (SRPJ), EU-DEM, Geofabrik, terensko istraživanje (GPS)

Na južnom dijelu naselja Tribanj, uz Jadransku magistralu, na samom rtu Kozjača, nalaze se *mirila* Kozjača (Slika 37.). Ova *mirila* pripadaju zaseoku Tribanj Šibuljina, točnije svim rodovima iz navedenog naselja nakon Prvog svjetskog rata. Tako se tu spominju prezimena: Marinković, Štrbe, Lukić, Poljak i Babac. *Mirila* su smještene na travnatom terenu, uz put podno magistrale (s obje strane puta), koji se ujedno koristio i kao put koji vodi prema groblju kod crkve svete Trojice. Ovaj lokalitet se, kao što se vidi na slici 38., nalazi na

otprilike pola puta od naselja Tribanj Šibuljina na sjeverozapadu do prethodno spomenute crkve na jugoistoku, pa se može pretpostaviti da su se umrli pokapali na groblju te crkve. Također, orijentirana su u smjeru zapad - istok, a ova orijentacija prati put kojim su se kretali prema mjesnom groblju. Uzglavnice ovih *mirila* ukrašene su uglavnom imenima i prezimenima pokojnika i godinom ili datumom smrti, dok su uznožnice neisklesane. Osim toga, na nekoliko uzglavnica uočena je i isklesana vjerska poruka „Boga pomilova“, karakteristična za *mirila* Tribnja. Od simbola na ponekim uzglavnicama nalazi se samo pojednostavljeni znak križa. Oblik uzglavnica je raznolik: kvadratni, pravokutni, dvoslivni ili uzglavnice nepravilnog oblika. *Mirila* ovog lokaliteta su slabo očuvana, pretežno obrasla travom i niskim raslinjem. Poneke uzglavnice su uništene ili odlomljene, a podnice slabo uočljive.

Preostala *mirila* Naselja Tribanj jesu Tribanjska draga i Piskoviti brig. Što se tiče lokaliteta Piskoviti brig, lokacija mu je iznad presušenog potoka Kozjača, istočno od Zamrštenog kuka (Slika 38.). Nalaze se na putu prema Malom Rujnu iz smjera Tribnja Šibuljine, uz put Zavrata - Malo Rujno. M. Trošelj (2011.) spominje kako su ostaci *mirila* koje je snimila 1980. godine nestala, a u fotomonografiji iz 2012. godine ističe da su ovdje *mirila* nastala nakon pomora južnovelebitskog stanovništva izazvana kolerom (nepoznato stoljeće) koji su za vrijeme ljetne ispaše boravili na Rujnu. Pošto je udaljenost velika od Rujna do Groblja u podnožju Velebita, stanovnici su se pokapali na samom Velebitu na nekadašnjem groblju Grebine. Isto kao i *mirila*, danas ne postoji ni groblje Grebine, nego su ostali samo toponimi.

Lokalitet Tribanjska draga posljednji je i najjužniji lokalitet *mirila* za naselje Tribanj, smješten zapadno od Bukovog potoka. *Mirila* su pripadala rodu Poljaka koji su se nalazili u zaseoku Matijašica smještenom sjeverozapadno od lokaliteta, kao što se vidi na slici 38. Umrli su se pokapali na groblju kod crkve svete Trojice, južno od *mirila* (Slika 38.).

Slika 38. Prikaz naselja Tribanj Šibuljina s pripadajućim *mirilima* i putovima

Izvor: izrađeno na temelju: središnji registar prostornih jedinica (SRPJ), EU–DEM, Geofabrik, terensko istraživanje (GPS)

8. Zaključak

Velebitski masiv svojom izoliranošću i nepristupačnošću pružao je temelj opstanka i utočište od neprijatelja mnogim naraštajima tijekom prošlosti, a specifičnošću geomorfoloških struktura reljefa predstavlja galeriju prirodnih oblika. Prepoznavši to, stanovništvo naseljava južni Velebit još od prapovijesti, čemu svjedoče brojni nalazi materijalne kulture speleoloških objekata (Modrič špilja, Vaganačka pećina, Reljina pećina i tako dalje). Naseljeni stanovnici južnog Velebita oduvijek su bili primorani živjeti u skladu s prirodom te, ovisno o mogućnostima, iskorištavati prirodna dobra koja im je pružao ovaj krški krajolik. Gospodarstvo im je bilo temeljeno na stočarstvu i ponešto zemljoradnje, gdje je zemlja to dopuštala. Gradili su tradicionalne kamene nastambe i suhozide, koristili se ugaženim putovima i stazama uz koje su gradili posljednja počivališta velebitskih duša, *mirila*.

Pri obradi tematike ovog rada postavljene su tri hipoteze kao ključna polazišta istraživanja. Prva hipoteza: *„životne navike stanovnika južnovelebitskih zaseoka tokom povijesnih događanja su se mijenjale malo ili gotovo nikako bez obzira na vanjske utjecaje“* provjerena je na temelju analize dostupne postojeće literature i terenskim radom. Iščitavanjem i analizom literature vezane uz transhumantno stočarstvo na području južnog Velebita te njihovom usporedbom, uočene su sličnosti u pogledu životnih navika južnovelebitskog stanovništva. Njihove životne navike ostaju iste, neovisno o tome radi li se o načinu izgradnje nastambi, granama gospodarstva kojima se bave, putovima kojima se koriste ili duhovnom aspektu njihova života. Osim toga, terenskim istraživanjem prostora južnog Velebita također je potvrđena navedena hipoteza. Obilaskom terena i razgovorom sa zatečenim lokalnim planinskim stanovništvom, kojega je sve manje uslijed modernizacijskih procesa deruralizacije i deagrarijacije, opaženo je upražnjavanje istih rutina. Brojni putovi su nestali uslijed dugotrajnog nekorištenja, ili su teško prohodni zbog obraslosti terena vegetacijom, ali unatoč tome ipak se neki putovi još uvijek koriste, bilo za potrebe ispaše, ili su prenamijenjeni kao planinarski putovi. Što se tiče planinskih zaseoka, velika većina danas je opustošena, ali se mogu uočiti ostaci ili ruševine nekadašnjih nastambi i suhozida. Rijetke se još uvijek koriste i uglavnom su obnovljene, a do njih obično vode uređene makadamske ceste. Planinsko stanovništvo nekih naselja (Ljubotić, Modrič) još uvijek se intenzivno bavi stočarstvom te upravo oni predstavljaju izravnu poveznicu sa samim početcima stočarenja na Velebitu. O duhovnom aspektu života stočarskog stanovništva svjedoče ostaci njihovih

religioznih navika i rituala predočenih u legendama i mitovima (o kojima danas svjedoče narodne predaje ovdašnjih stanovnika i zapisi iz iščitane literature), kao i u *mirilima*, koja su se izrađivala sve do osamdesetih godina prošlog stoljeća. *Mirila* danas predstavljaju fuziju drevnih i modernih vremena jer su brojni lokaliteti zaštićeni kao nematerijalna kulturna baština (2007. god.), ali se koriste i u turističke svrhe, izradom poučnih staza koje spajaju neke od lokaliteta.

Druga hipoteza postavljena u radu je: „*arhitektonska umjetnost prikazana na mirilima predstavlja fuziju liburnskih, staroslavenskih, kršćanskih i naposljetku vlaških religioznih elemenata i mitologija*“. Navedena hipoteza provjerena je i potvrđena iščitavanjem postojeće literature vezane uz stare liburnske zajednice i njihove kulture i mitologije. Usporedbom uklesanih motiva i simbola zatečenih na *mirilima* sa poimanjem i shvaćanjem svijeta i života Liburna, uočena je djelomična podudarnost određenih elemenata. Interpretacija simbola i likovnih prikaza kamen - spomenika otkriva mnogo o duhovnom izričaju stanovnika naseljenog na području južnog Velebita, kao i njihovom shvaćanju života i onoga što nakon njega slijedi. Kao osnovni motiv ukrašavanja može se izdvojiti vidna obožavanje Sunca, pa samim tim i povezanost zagrobnog života i duše sa Suncem. Kroz istraživanje povijesne literature vezane uz arheološka istraživanja o ostacima liburnske civilizacije, potvrđuje se slična općinjenost Suncem kroz likovne i ikonografske ostatke. Brojne inačice Sunca prikazane na *mirilima* (solarni križ, svastika i slično) usko su povezane sa likovnim izražavanjem kojeg su koristili Liburni na istim prostorima. Nadalje, i simbol trozuba koji se koristio pri ukrašavanju uzglavnica *mirila*, možda je moguće povezati sa panteonom starih Japoda (Bindus, bog voda, je nosioc oruđa sličnog izgleda). Svakako, ikonografija *mirila* nije isključivo vezana uz liburnska plemena, već je i svojevrsna religijska fuzija liburnskog, staroslavenskog, kršćanskog i vlaškog stanovništva. Gotovo neupitna je činjenica da simbolika *mirila* većinski vuče podrijetlo iz liburnske ikonografije.

Posljednja hipoteza „*mirila su s obzirom na geografski položaj smještena na približno polovici puta između tadašnjeg trenutnog boravišta pokojnika i mjesta pokapanja*“ pokušala se dokazati terenskim istraživanjima te kartiranjem radom obuhvaćenog područja. Na temelju izrađenih kartografskih prikaza položaja zaseoka, *mirila* i mjesta pokapanja, navedena hipoteza nije potvrđena. Iako bi većina lokaliteta južnovelebitskih *mirila* potvrdila ovu hipotezu, postoji nekoliko izuzetaka kod kojih lokacija *mirila* nije u skladu sa ustaljenim pravilom smještaja lokacije na otprilike pola puta. Razlog ovakvog razmještaja može se pripisati reljefnim karakteristikama samog terena te prirodne nemogućnosti postavljanja lokaliteta na željeno mjesto, nego smještaj *mirila* na pogodnijem mjestu uz put prema

groblju(primjeri mirila smještenih na pola puta između zaseoka i mjesnog groblja jesu Kozjača, Korita i Renjevačka mirila, dok ona koja se ne nalaze na polovici puta su Bili sinokos, Kruščica - među Klancin i Nad ogradama Stanića i Kneževića).

Unatoč nemalom broju objavljenih radova na temu *mirila*, uočen je nedostatak šire zainteresiranosti znanstvene zajednice za detaljnije i preciznije definiranje fenomena *mirila*. Tome pridonosi i činjenica kako je većina objavljenih i dostupnih radova obrađena od strane samo jednog autora (Mirjana Trošelj), te je nužna potreba za detaljnijom interdisciplinarnom obradom, obzirom na mističnost i znanstvenu nedorečenost koju ovi spomenici duša skrivaju.

Izvori i literatura

Izvori

1. *Popis stanovništva i stanova 1971., Stanovništvo, Delatnost, rezultati po naseljima i opštinama*, knjiga X, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1974.
2. Bjelić, D., Schwabe, R. (2014): *Nacionalni park Paklenica*, turističko - planinarski zemljovid, 1:25 000, Hrvatska gorska služba spašavanja.
3. Nežmah, T. (2015): *Nacionalni park Paklenica*, planinarska karta, III. dopunjeno izdanje, 1:25 000, Astroida.
4. Smerke, Z. (2018): *Južni Velebit I*, IV. dopunjeno izdanje, planinarsko - turistički zemljovid, 1:25 000, Smand.
5. Smerke, Z. (2018): *Južni Velebit III*, planinarsko - turistički zemljovid, 1:30 000, Smand.

Internetski izvori podataka

URL 1, <https://www.velebit.meridian-arts.com/index.php/juzni-velebit>, 12.08.2020.

URL 2, <https://np-paklenica.hr/hr/park-hr/prirodna-ba%C5%A1tina/geomorfolo%C5%A1ke-osobitosti>, 30.09.2020.

URL 3, <https://hrvatski.enacademic.com/28138/mirila>, 12.10.2020.

URL 4, Hrvatska osnovna karta – mrežna usluga pregleda za anonimne korisnike (WMS), Geoportal DGU, 24.10.2020.

URL 5, <http://jasenice.hr/wp-content/uploads/2018/04/Strateski-razvojni-program-Opcine-Jasenice-2016.-2020..pdf>, 07.11.2020.

URL 6, https://www.zadarska-zupanija.hr/images/dokumenti/41/EZO_Mala%20Paklenica.pdf, 10.11.2020.

URL 7, <https://docplayer.org/53431665-Nacionalni-park-paklenica-plan-upravljanja-starigrad-paklenica-listopad-2007.html>, 17.11.2020.

URL 8, <https://www.dzs.hr/>, 10.02.2021.

URL 9, *Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.– 2001.*, Državni zavod za statistiku, Zagreb, www.dzs.hr, 10.02.2021.

URL 10, *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011.*, Državni zavod za statistiku, Zagreb, www.dzs.hr, 10.02.2021.

URL 11, *Geofabrik*, <https://www.geofabrik.de/>, 30.09.2020.

URL 12, EU-DEM, <https://data.eox.at/eudem/>, 30.09.2020.

URL 13, SRPJ - *Središnji registar prostornih jedinica*, (2015): Državna geodetska uprava.

URL: <http://geoportal.dgu.hr/>, 30.09.2020.

Literatura

1. Barnett, C. (2016): Promišljanja o identitetu, etnicitetu i „helenizaciji“ predrimске Liburnije, *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea*, 3/-, 63 – 98.
2. Belaj, V. (2004): Tradicijsko planinsko stočarstvo na Velebitu i bunjevačka etnogeneza, *Studia ethnologica Croatica*, 16/1, 5 – 31.
3. Bušljeta, A. (2010): Deruralizacija južnog Velebita - aspekti života velebitskih Podgoraca u prvoj polovini 20. stoljeća, *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, 37/1, 397 – 427.
4. Bušljeta, A., Brlić, I., Šimunić, N. (2013): Stočarenje južnovelebitskih Podgoraca i Ličana - višestoljetni suživot čovjeka i krša, *Čovjek i krš*, 33/46, 5 – 24.
5. Čače, S. (2007): Aserija i njeno zaleđe: Bukovica, Zrmanja, južni Velebit, *Asseria*, 5/5, 39 – 81.
6. Dubolnić, M. (2006): Prapovijesna nalazišta na području Starigrada Paklenice, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU*, 48, 1 – 55.
7. Faber, A. (2000): Život na velebitskoj visoravni u pretpovijesno doba Veliko Rujno, *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, 27/1, 15 – 43.
8. Glavičić, A. (1980): Mirila i počivala na Velebitu, *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, 8/1, 197 – 210.
9. Husanović – Pejnović, D. (2010): Demografski razvoj Podvelebitskog primorja u uvjetima periferije, *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, 37/1, 119 – 141.
10. Jurčec Kos, K., Trošelj, M., Vinščak, T., Zanki, J. (2013): *Mirila - nematerijalna kulturna baština*, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb.
11. Jurić, R., Škoro, I. (2017): Srednjovjekovna arheološka nalazišta u Podgorju, *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, 44/1, 129 – 148.
12. Katić, M. (2012): Prilog istraživanju običaja obilježavanja mjesta odmaranja s pokojnikom, *Studia Mythologica Slavica*, 15, 117 – 133.
13. Kukoč, S. (2016): Pektoralni nakit kod Liburna: odrazi mita o Sunčevu putovanju u liburnskoj kulturi, *Archaeologia Adriatica*, 10/1, 7 - 101.
14. Lemić, A. (2013): *Sela i stanovi na Velebitu: svjedočanstva života od nestanka do nestanka*, Ogranak Matice hrvatske, Gospić.

15. Lemić, A. (2014): Velebit i trag čovjeka, *Hrvatska revija 1*, 58 – 65.
16. Lukač, G., Vujčić - Karlo, S., Božičević, S., Marasović, Z. (2007): *Vodič kroz prirodnu i kulturnu baštinu Nacionalnog parka Paklenica*, Javna ustanova Nacionalni park Paklenica, Starigrad Paklenica.
17. Marković, M. (1980): Narodni život i običaji sezonskih stočara na Velebitu, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, 48, 5 – 139.
18. Mirdita, Z. (1995): Balkanski Vlasi u svijetlu podataka Bizantskih autora, *Povijesni prilozi*, 14, 25 – 115.
19. Moačanin, F. (1992): Organizacijske strukture Vojne krajine do sredine 18. st, *Arhivski vjesnik*, 34 - 35, 157 – 163.
20. Mužić, I. (2009): Vlasi i starobalkanska pretkršćanska simbolika jelena na stećcima, *Starohrvatska prosvjeta*, 3/36, 315 – 349.
21. Pelivan, A. (2003): *Po putovima i stazama Velebita: Velebit - Nacionalni parkovi i Park prirode*, Ekološki glasnik, Donja Lomnica.
22. Pelivan, A. (1999): *Velebit*, Ekološki glasnik, Donja Lomnica.
23. Pleterski, A., Šantek, G. P., (2010): *Mirila. Kulturni fenomen*, Inštitut za arheologiju ZRC SAZU, Ljubljana.
24. Rukavina, A. (1970): Privreda ličke i primorske strane Velebita, *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, 4/1, 99 – 124.
25. Suić, M. (1981): *Zadar u starom vijeku*, Filozofski fakultet, Zadar.
26. Trošelj, M. (2013): Južnovelebitska mirila - od istraživanja profesora Ante Glavičića do danas, *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, 40/1, 611 – 629.
27. Trošelj, M. (2011): Mitske predaje i legende južnovelebitskog Podgorja, *Studia Mythologica Slavica*, 14, 345 – 370.
28. Trošelj, M. (2010): Natpisi i likovni prikazi na velebitskim mirilima, u: Pleterski, A. i Šantek, G. P. (ur), *Mirila. Kulturni fenomen*, Inštitut za arheologiju ZRC SAZU, Ljubljana.
29. Trošelj, M. (1984): Ukrasi i simboli na južnovelebitskim mirilima na području Selina (II), *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, 10 - 11/1, 59 – 72.
30. Trošelj, M., Zanki, J. (2012): *Mirila*, Turistička zajednica općine Starigrad, Starigrad.
31. Valentić, M. (1990): Turski ratovi i hrvatska dijaspora u 16. stoljeću, *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, 17/1, 45 – 60.

32. Valentić, M. (2013): Velebitska mirila u istraživanju Ante Glavičića i drugih te nekoliko teza o narodu kojem pripadaju velebitska mirila zajedno s njihovim dvovjerjem, *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, 40/1, 583 – 610.
33. Varićak - Keranović, B. (2007): Pisani kamen – najstariji vodnogospodarski zapis, u: *Identitet Like: korijeni i razvitak 2*, IDZ Ivo Pilar – Područni centar Gospić, Zagreb – Gospić.
34. Vujatović, Z. (2011): Neolitska revolucija, *Essehist: časopis studenata povijesti i drugih društveno – humanističkih znanosti*, 3/3, 2 – 6.

Sažetak

Istraživanja provedena u svrhu realizacije ovog rada vezana su uz analizu utjecaja geografskih obilježja prostora na kulturne prakse stanovništva na području južnog Velebita. Posebna pozornost usmjerena je proučavanju *mirila*, kao produktu kulturne prakse stanovništva. U prvom dijelu, proučavanjem dostupne literature, sagledan je povijesni pregled naseljavanja južnog Velebita, metodom sistematizacije prema povijesnim razdobljima. Cilj je bio utvrditi podrijetlo nastanka izrade *mirila* preko povijesnog pregleda razvoja transhumantnog stočarstva na ovom prostoru. Početci stočarskog načina života datiraju iz razdoblja obitavanja liburnskih i japodskih zajednica, na koje se kasnije nastavlja izmjena južnoslavenskih i, naposljetku, vlaških zajednica. Liburni su početkom nove ere, procesom romanizacije te kasnije u 7. st. dolaskom južnoslavenskih zajednica, procesom pokrštavanja i kroatizacije, dijelom izgubili svoj identitet. Unatoč tome, ipak su uspjeli zadržati svoje predkršćanske prakse i vjerovanja, a tome danas svjedoče *mirila*.

Analizom dostupnih statističkih podataka o aktivnom stanovništvu iz 1971. i 2011. godine ustanovljena je izrazita deagrarizacija velebitskog stanovništva uslijed procesa modernizacije i industrijalizacije koje za posljedicu ima okretanje stanovništva granama tercijarnog i kvartarnog sektora djelatnosti. Stočarstvo tako od druge polovice 20. st. gubi na značaju te se zamijenjuje modernijim načinom života, a sa smanjenjem velebitskog stočarenja prestaje i izrada *mirila*.

Da bi se dobio uvid u prostorni raspored *mirila* na južnom Velebitu, bilo je potrebno izvršiti detaljno terensko istraživanje te kartiranje promatranog područja. Utvrđeno je kako razmještaj *mirila* ne ovisi isključivo o duljini puta između pastirskih stanova i mjesnog groblja, nego i o reljefnim karakteristikama terena i pogodnosti istog pri određivanju lokacije *mirila*. Kombinacijom navedenog terenskog istraživanja i analizom postojeće literature pokušao se definirati isklesani sadržaj i utvrditi izvor inspiracije pri ukrašavanju *mirila*. Sadržaj pronađen na *mirilima* pokazuje djelomičnu podudarnost s liburnskom ikonografijom, kojima je solarnost bila glavni motiv u poimanju svijeta i života, pa se tako zaključuje kako je simbolika na *mirilima* posredno stara oko 3 000 godina.

Summary

The researches conducted for the purpose of this paper are connected to the analysis of the impact of geographical characteristics of the region on the population's cultural practices in the southern Velebit region. Special attention is given to the study of *mirila*, a product of the population's cultural practices. Studying the available literature, the first part of the paper centers on a historical overview of the southern Velebit settling, according to historical periods and using the systematic method. The aim of this paper is to determine the origin of *mirila* through the historical overview of the development of transhumance cattle breeding in this region. The beginning of the cattle breeding way of life dates from the period of habitation of Liburnian and Iapodian communities, which was later continued by the South Slav and finally the Vlach communities. At the beginning of the new era, the Liburns partially lost their identity in the process of Romanization and later on, in the 7th century in the process of Christianization and Croatization with the arrival of the South Slav communities. Despite this, they still managed to maintain their pre – Christian practices and beliefs, which is witnessed today in the form of *mirila*.

The analysis of available statistical data on the active population from 1971 and 2011 revealed a marked deagrarization of the Velebit population due to the process of modernization and industrialization, which resulted in the growth of the tertiary and quaternary sectors. Since the second half of the 20th century, cattle breeding has lost its importance and has been replaced with a more modern way of life. Therefore, with the decrease of Velebit cattle breeding, the making of *mirila* has also ceased.

In order to get an insight into the spatial distribution of *mirila* in the southern Velebit, it was necessary to perform a detailed field research and mapping of the observed region. It has been established that the distribution of *mirila* does not depend exclusively on the length of the trail between sheperds' huts and the local cemetery, but also on the relief characteristics on the terrain and its convenience in determining the location of *mirila*. By combining the field research and the analysis of existing literature, an attempt was made to define the carved content and determine the source of inspiration in decorating *mirila*. The content found on *mirila* shows a partial compatibility with the Liburnian iconography, in which solarization was the main motive in the conception of the world and life. Thus, it is concluded that the symbolism of *mirila* is, indirectly, about 3 000 years old.